

www.d4d-ks.org

Democracy for Development
Demokraci për zhvillim
Demokratija za razvoj

Potcenjena ekonomija

“Žene nemaju vremena da menjaju zemlju: zauzete su kućnim poslovima”

UNTAPPING
DEVELOPMENT:
INCREASING
WOMEN'S ACCESS
TO EMPLOYMENT

Norwegian Embassy

Potcenjena ekonomija

“Žene nemaju vremena da menjaju zemlju: zauzete su kućnim poslovima”

Autorsko pravo © 2023 Demokratija za razvoj (D4D).

Sva prava zadržana. Izuzev za citiranje kratkih pasusa u svrhu kritike i revizije, nijedan deo ove publikacije ne može se umnožavati, čuvati u sistemu za kasnije preuzimanje ili prenositi u bilo kom obliku ili bilo kojim sredstvima, elektronskim, mehaničkim, za fotokopiranje, beleženje ili drugo, bez prethodne dozvole instituta D4D, GADC, ISSP, CRPM i BFPE.

Ovo istraživanje su priredili:

Autori:

- ~ Institut Demokratija za razvoj, dr Judita Krasniqi Hajdari (Kosovo)
- ~ Centar za istraživanje i kreiranje politika, Kristijan Trajkovski (Severna Makedonija)
- ~ Institut za strateške studije i projekcije, Anđela Lučić (Crna Gora)
- ~ Centar Rodni savez za razvoj, Mirela Arqimadriti (Albanija)
- ~ Fondacija BFPE za odgovorno društvo, Svetlana Stefanović i Mirjana Đorđević (Srbija)

Odricanje od odgovornosti: Svi stavovi izneti u ovom istraživanju pripadaju autorima i ne odražavaju nužno stavove Norveške ambasade u Prištini.

Zahvalnica:

D4D želi da izrazi zahvalnost Norveškoj ambasadi u Prištini za finansijsku podršku projekta „Neiskorišćeni razvoj: povećanje pristupa žena zapošljavanju” u okviru kojeg je i realizovan ovaj istraživački projekat.

Sadržaj

PREGLED IZVEŠTAJA	8
METODOLOGIJA	13
KOSOVO	14
ALBANIJA	24
SEVERNA MAKEDONIJA	33
CRNA GORA	46
SRBIJA	54

Spisak grafikona

Grafikon 1. Kojom kućnom aktivnošću se najviše bavite?	19
Grafikon 2. Ko treba da radi kućne poslove?	20
Grafikon 3. Ko se brine (ili treba da se brine) o deci?	20
Grafikon 4. Podela kućnih poslova	28
Grafikon 5. Podela odgovornosti brige o deci	29
Grafikon 6. Glavne svakodnevne aktivnosti	30
Grafikon 7. Ispitanici po polu	40
Grafikon 8. Ispitanici po starosnoj dobi	40
Grafikon 9. Ispitanici po obrazovanju	41
Grafikon 10. Ispitanici po ekonomskom statusu	42
Grafikon 11. Kojom kućnom aktivnošću se najviše bavite?	43
Grafikon 12. Ko treba da radi kućne poslove?	44
Grafikon 13. Broj sati neplaćenog rada brige i kućnih poslova, po aktivnosti (žene)	52
Grafikon 14. Neplaćeni rad brige i kućnih poslova koji obavljaju žene odnosno muškarci (u €)	53
Grafikon 15. Ispitanici po polu	56
Grafikon 16. Ispitanici po starosnoj dobi	56
Grafikon 17. Ispitanici po radnom statusu	57
Grafikon 18. Ispitanici po obrazovanju	57
Grafikon 19. Ispitanici po mestu prebivališta (grad/selo)	58

Skraćenice

ASK	Agencija za statistiku Kosova
ARS	Anketa o radnoj snazi
OCD	Organizacija civilnog društva
BDP	Bruto domaći proizvod
COVID-19	Koronavirusna bolest 2019
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
EU	Evropska unija
DZS	Državni zavod za statistiku
MOR	Međunarodna organizacija rada
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
FES	Friedrich Ebert Stiftung
D4D	Institut Demokratija za razvoj
USAID	Agencija Sjedinjenih Država za međunarodni razvoj
MCC	Korporacija milenijumskih izazova
UNICEF	Fond Ujedinjenih nacija za decu
FAO	Organizacija za hranu i poljoprivredu

Pregled izveštaja

Ekonomski sektori koji su deo ekonomije brige, a koji uključuju plaćeni i neplaćeni rad, kao što su briga o deci, starim osobama i zdravstvena zaštita, su privredni sektori u najbržoj ekspanziji u globalnoj ravni. Pored toga što čini približno 70% radnih mesta u zemljama OECD-a, MOR predviđa da će se ekonomija brige povećati sa 206 miliona zaposlenih u ovom sektoru na 358 miliona u 2030. godini.

Međutim, veliki deo poslova brige obavlja se bez ikakve naknade, a često i od strane članova porodice. Istraživanje je pokazalo da rad brige obično obavljaju žene, te postoji tendencija da ovaj rad koji obavljaju žene ne bude vrednovan, prepoznat i da prolazi nezapaženo, da ne bude računat kao doprinos nacionalnim privredama. Zapadni Balkan je i dalje okarakterisan dubokom segregacijom na tržištu rada, sa nejednakim učešćem žena u radnoj snazi, sa time da Kosovo beleži najmanji procenat aktivnih žena od samo 21.2% dok je 78% žena i dalje neaktivno. Prema istraživanju o korišćenju vremena MCC-a, glavni razlozi neaktivnosti žena (32.2%) jesu briga o deci, 16% smatra da nema dostupnih poslova za njih, dok 2.2% brine o starijim osobama.

Pokazatelji tržišta rada na **Kosovu** pokazuju da 89.3% žena rade kao zaposlene, dok su samo 3.8% poslodavci. Na čelu manje od 10% privrednih subjekata nalaze se žene a 46.9% žena ima nestabilne poslove. Paralelno, žene provode 7.2 sata na rad u domaćinstvu i brigu u poređenju sa 2.5% muškaraca. Žene su prevashodno zauzete čišćenjem (47%), kuvanjem (21%), i brigom o deci (21%) dok samo 4.5% žena ne bi bilo angažovano u domaćinstvu u poređenju sa 39% muškaraca, prema anketi D4D-a. Među ženama i muškarcima u velikoj meri prevladava patrijarhalni mentalitet. Dok većina ispitanika u anketi D4D smatra da bi žene i muškarci trebalo zajedno da obavljaju kućne poslove, žene ne veruju da bi muškarci trebalo da budu odgovorni, dok žene i dalje nastavljaju da veruju da su briga o deci i kućni poslovi ženske obaveze.

Iako se **Albanija** svrstava među prve zemlje u regionu po učešću žena na tržištu rada prema RCC, 22.8% žena obavlja neplaćeni rad u kući u odnosu na 13.1%. Prema uzrocima neaktivnosti, žene ostaju van radne snage prevashodno zato što su zauzete obavljanjem neplaćenog rada kod kuće (18.8%), ili što pohađaju školu (20.9%). Sa druge strane, samo 0.6% muškaraca izjavljuje da su kućni poslovi razlog za njihovu neaktivnost, dok su 25.7% studenti ili učenici. Žene obavljaju 5.46 sati dnevno neplaćenog rada, dok je rodna podela neplaćenog rada takva da 21.74% istog obavljaju žene a samo 3.47% muškarci. Sa druge strane, iako više od 95% žena i muškaraca veruje da bi žene i muškarci zajedno trebalo da dele kućne poslove i brigu o deci, muškarci više nego žene nastavljaju da veruju da je to posao žena.

U **Severnoj Makedoniji**, istraživanje o korišćenju vremena pokazuje tradicionalne rodne uloge u podeli posla. Dok žene posvećuju samo 7.3% plaćenog rada i 15.6% na kućne poslove, muškarci provode 13.5% svog vremena na plaćene aktivnosti a samo 5% na kućne poslove. Žene su i dalje prevashodno

skoncentrisane u proizvodnom sektoru, trgovini na veliko i malo, zdravstvu i prosveti kao i u poljoprivredi, dok su muškarci skoncentrisani u građevinarstvu, rudarstvu, administraciji i odbrani, i drugim zanimanjima koji se smatraju „prikladnim” za muškarce. Podaci iz istraživanja pokazuju da se 42.4% ispitanika prevashodno bavi čišćenjem a 18.2% brigom o deci. Žene se prvenstveno bave kivanjem, čišćenjem i brigom o deci, dok podaci pokazuju da se ispitanici muškog pola uopšte ne bave brigom o deci i starima. 93.9% ispitanika veruje da bi žene i muškarci zajedno trebalo da obavljaju poslove u domaćinstvu, dok 6.1% smatra da je ovo dužnost žena. Nijedan od ispitanika nije izneo da veruje da su kućni poslovi obaveza muškaraca.

Prema podacima za **Crnu Goru**, 15% žena provodi više od 4 sata na brigu o deci i porodičnim potrebama. Procenjuje se da novčani ekvivalent neplaćenog rada brige i kućnih poslova u Crnoj Gori iznosi €122.3 miliona samo u tri meseca 2020. godine dok novčani ekvivalent neplaćenog rada brige i kućnih poslova koji obavljaju muškarci dostiže €63.5 miliona. To znači da su žene obavile 90% više posla u oblasti neplaćene brige i kućnih poslova u odnosu na muškarce. Ako se ovi podaci projektuju duž 12-mesečnog perioda, može se zaključiti da su žene proizvele novčani ekvivalent neplaćenog rada brige i kućnih poslova u iznosu od €489 miliona ili 10% BDP-a, dok su muškarci proizveli €254 miliona ili 5% BDP-a Crne Gore za 2019. godinu.

U **Srbiji**, pokazatelji tržišta rada pokazuju rodnu segregaciju u ekonomskim sektorima, dok žene troše manje vremena na plaćeni rad (2.23 sata) u odnosu na muškarce (3:37). Podaci iz istraživanja o tome ko bi trebalo da obavlja kućne poslove, ukazuju da je 2,5% odgovorilo da to treba da budu žene, 0% muškarci a 97,9% je reklo da bi trebalo da ih obavljaju zajedno. Kada su upitani o tome ko brine o deci, 1% je reklo očevi, 20% majke a 79% je reklo zajedno. Kada su upitani ko bi trebalo da se brine o deci, 0% je reklo očevi, 1% je reklo majke a 99% je reklo zajedno. U međuvremenu, kvalitativni podaci ukazuju na potrebu edukacije mlađe generacije o uticaju rodnih stereotipa na ekonomski razvoj.

Kojom kućnom aktivnošću se najviše bavite?

		Kuvanje	Čišćenje	Briga o deci	Briga o starima	Ništa	Drugo
Kosovo		21.3%	47.2%	21.3%	4.5%	4.5%	5.6%
		4.3%	4.3%	34.7%	0%	39.1%	8.7%
Albanija		34.2%	39.4%	21.2%	4.14%	0.5%	0.5%
		26.3%	15.7%	15.7%	10.5%	26.3%	5.2%
Severna Makedonija		4.16%	41.7%	29.7%	4.16%	16.6%	4.16%
		37.5%	50%	0%	0%	12.5%	0%
Crna Gora		25%	35%	15%	0%	25%	0%
		13.3%	0%	13.3%	6.6%	66.6%	0%
Srbija		9.7%	24.2%	26.9%	1.4%	3.7%	33.9%
		14.2%	14.2%	21.4%	3.5%	10.7%	35.7%

Ko treba da radi kućne poslove?

	Žene	Muškarci	Zajedno	
Kosovo	Ž ○○ ↑↑	2.3%	0%	97.7%
	M ○○ □□	21.7%	0%	82.6%
Albanija	Ž ○○ ↑↑	2.3%	1.16%	96.5%
	M ○○ □□	28.5%	0%	71.4%
Severna Makedonija	Ž ○○ ↑↑	4.16%	0%	95.8%
	M ○○ □□	12.5%	0%	87.5%
Crna Gora	Ž ○○ ↑↑	0%	0%	100%
	M ○○ □□	13.3%	0	86.6%
Srbija	Ž ○○ ↑↑	2.3%	0%	97.6
	M ○○ □□	0%	0%	100

Ko se brine (treba da se brine) o deci?

	Žene	Muškarci	Zajedno
Kosovo	 9%	0%	89.7%
	 21.7%	0%	78.2%
Albanija	 8.1%	1.16%	90.7%
	 21.4%	0%	78.6%
Severna Makedonija	 8.3%	0%	91.6%
	 0%	0%	100%
Crna Gora	 20%	0%	80%
	 20%	0%	80%
Srbija	 22.3%	1.3%	76.2%
	 7.14%	0%	92.8%

Metodologija

Prikupljanje podataka i njihovu analizu za potrebe ovog istraživanja sprovode sve partnerske organizacije koje učestvuju u istom. Obavljena je detaljna analiza aktuelne situacije ekonomije brige i neplaćenog rada žena u svakoj odnosnoj zemlji, koja je obuhvatila kabinetsko istraživanje i pravni pregled zakona, politika i propisa na polju neplaćenog rada i ekonomije brige.

Dalje, svaka zemlja je sprovela svoje istraživanje o ekonomiji brige, prikupljajući originalne podatke za potrebe ovog istraživanja. U svakoj zemlji su obavljeni intervjui i fokus grupe u prilog onlajn ankete o ekonomiji brige, koja je imala za cilj da prikupi informacije o percepciji žena i muškaraca o neplaćenom radu i ekonomiji brige. Koristeći Google obrasce, svaka zemlja je podelila istu seriju od 10 pitanja.

Iako upitnik ima za cilj da pruži sliku onoga što ljudi misle i veruju u vezi sa zajedničkim radom, neplaćenim radom, ko treba da ga obavlja i ko je odgovoran za isti, na Kosovu, u Albaniji, Severnoj Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji, ovaj upitnik takođe predstavlja **ograničenja** ovog istraživanja, imajući u vidu da broj ispitanika nije jednak ni po polu, ni po starosnoj dobi, ni po obrazovanju ni u bilo kojoj drugoj nezavisnoj varijabli. Shodno tome se ne može smatrati reprezentativnim.

Kosovo

Uvod

...„Kada bi svi radnici u sektoru brige u čitavom svetu činili jednu nacionalnu privredu, ona bi, po satima rada, bila među najvećima na svetu. Takođe bi se sastojala uglavnom od žena, a one prevashodno ne bi bile plaćene.”¹

Istraživači i dalje vode debate o tome šta je briga i šta obuhvata okvir poslova brige. Prema Englandu i drugima ona podrazumeva „pružanje ličnih usluga, koje razvijaju sposobnosti primaoca“² uključujući mentalne, fizičke ili emocionalne aspekte brige, dok je, prema Folbru, briga i nega koja se pruža da bi se zadovoljile potrebe izdržavanog lica, nešto što one ne mogu da učine same,³ a što bi definisalo rad neposrednog staranja ili negovanja. Međutim, postoji širi spektar poslova kao što su čišćenje, priprema hrane ili pranje veša, koji su deo rada u oblasti brige i koji se smatraju posrednim negovanjem.⁴

U skladu sa ovim definicijama, briga i nega koju roditelji ili drugi staratelji daju porodici, deci ili starim osobama, predstavlja važan deo ekonomije brige, koja čini važan sektor i kamen temeljac društvenog i ekonomskog života.⁵ Shodno tome, ekonomija brige je privredni sektor profilisan za pružanje usluga brige sadašnjoj i budućoj populaciji, a obuhvata brigu o deci, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, ličnu negu, obavljanje kućnih poslova, brigu o starijim osobama i druge slične usluge u plaćenim i neplaćenim oblicima, u formalnoj ili neformalnoj privredi.⁶

Međutim, veliki deo poslova brige obavlja se bez ikakve naknade, a često i od strane članova porodice. Štaviše, ovaj rad ne čini deo nacionalnog BDP-a, koji obuhvata samo plaćeni rad na tržištu. Prema profesorki Jocelyn Olcott, briga se može podeliti na brigu koja je deo tržišta i onu koja nije. Kako neplaćeni rad nije deo BDP-a, niti se uračunava u privredni rast, veliki deo privrednih aktivnosti biva izostavljeno. Prema njenim rečima, „Briga se ne ceni, jer je to ženski posao. Sve što žene rade nema vrednost”.⁷

Ekonomski sektori koji su deo ekonomije brige, a koji uključuju plaćeni i neplaćeni rad, kao što su deca, stare osobe i zdravstvena zaštita, su privredni sektori u najbržoj ekspanziji u globalnoj ravni. Prema OECD-u, on čini 70% zaposlenosti i BDP-a u zemljama OECD-a, dok u zemljama sa srednjim prihodima čini 60% BDP-a.⁸ S druge strane, prema MOR, zaposlenost u ekonomiji brige će porasti sa

206 na 358 miliona u 2030. godini, pa čak i više, ako svetske vlade pretoče ciljeve održivog razvoja UN-a koji se odnose na obrazovanje, rodnu ravnopravnost, zdravstvo i brigu u politike. ⁹

Dok Zapadni Balkan beleži najniže stope učešća žena u radnoj snazi u Evropi, Kosovo ima najniže procentualno učešće žena na tržištu rada. Poslednji podaci Agencije za statistiku Kosova za 4. kvartal 2022. godine pokazuju da samo 21.2% žena aktivno učestvuje na tržištu rada, 78.8% je neaktivno, a samo 17.1% zaposleno.¹⁰ Posebno je vidljiv rodni jaz u pokazateljima tržišta rada, imajući u vidu da prema Anketi o radnoj snazi iz 2022. godine samo 22% žena su aktivne učesnice na tržištu rada, u poređenju sa 55.5% muškaraca. Kako je 78% žena neaktivno, samo 44.5% muškaraca potpada u istu kategoriju, a dok 16.5% žena aktivno traži posao, ali je i dalje nezaposleno, to je slučaj za samo 11% muškaraca na kosovskom tržištu rada.

Iako pravni okvir na Kosovu garantuje rodnu ravnopravnost u svim sferama, društvo i dalje predvode patrijarhalne norme. S tim u vezi, od žena se očekuje da preuzmu na sebe kućne obaveze i uloge brige, što postaje glavna prepreka za radno angažovanje žena na plaćenim poslovima i na tržištu rada. Stoga, ženama društvo i dalje diktira šta se od njih očekuje tokom njihovog životnog veka. Prema studiji o ženama koju je sproveo FES na Kosovu, 74% ispitanica je izjavilo da je za njih najvažnije u životu da imaju decu, dok najmanje žele da učestvuju u političkom životu (7%).¹¹

Istraživanje o korišćenju vremena je na Kosovu poslednji put sprovedeno 2018. godine na širem nacionalnom nivou, i omogućilo je dublje razumevanje situacije neplaćenog rada na Kosovu. U međuvremenu, sprovedene su i druge studije o položaju žena na tržištu neplaćenog rada u određenim periodima, poput one koju je D4D realizovao 2020. godine tokom pandemije KOVIDA-19, gde je nova stvarnost, nastala kao posledica ograničenja izazvanih pandemijom, razotkrila višestruke slojeve marginalizacija žena i količine neplaćenog rada i tereta koji nose.

Ovo istraživanje ima za cilj da pokaže da je veliki udeo neplaćenog posla koji žene obavljaju svakodnevno, zapravo razlog koji ih drži podalje od tržišta rada i plaćenog rada, sprečava njihovo ekonomsko osnaživanje, ravnopravno učešće u javnom životu, ali i doprinosi održavanju životnog ciklusa u društvenim i ekonomskim aspektima na Kosovu koji i dalje nameće da je žena nevidljiva i nepriznata. Dakle, žene ostaju potcenjene i marginalizovane, jer je njihov doprinos deo potcenjenog dela kosovske privrede. Za analizu situacije na Kosovu biće korišćeni podaci iz postojećih istraživanja, koje su obavili D4D i druge OCD i institucije, kako domaće tako i međunarodne, podaci iz onlajn ankete sprovedene za potrebe ovog istraživanja, fokus grupa i druge kvalitativne istraživačke metode.

Rad žena u sektoru brige i njihovo zapošljavanje u javnom i privatnom sektoru

Žene i devojke na globalnom nivou doprinose sa više od 70% ukupnih sati provedenih na poslovima brige i nege, kako plaćenih tako i neplaćenih, dok više od 75% vremena provode na obavljanje neplaćenih poslova brige. (2,3). Prema Wilson Centru, ako bi radnici koji nisu plaćeni za usluge brige primali minimalnu zaradu za svoj rad, njihov doprinos globalnoj ekonomiji približno bi iznosio 11 biliona USD godišnje. (9) U međuvremenu, studija koju je sproveo D4D 2015. godine ukazala je da bi se, kada bi polovina neaktivnih žena na Kosovu bila zaposlena, nacionalni BDP povećao za 30%.¹² Istraživanje obavljeno 2022. godine je pokazalo da se ukupna vrednost neplaćenog rada brige na Kosovu procenjuje na 33% nacionalnog BDP-a.¹³

Briga počinje od rođenja. U međuvremenu, poslovi brige koje žene obavljaju često su izostavljeni iz ekonomske analize, a doprinos društvu i njegova povezanost sa drugim sektorima privrede izostaje.¹⁴ Ekonomija brige koja se odnosi na plaćeni i neplaćeni rad, kao što su kućni poslovi i briga o domaćinstvu, deci i starima utiče na sposobnost žena da ekonomski rastu, na rodnu ravnopravnost i sprečava ih da zarade više prihoda. Međutim, čak i mali broj zaposlenih žena na Kosovu, nisu plaćene jednako kao i muškarci. Iako ne postoje nikakvi zvanični podaci u prilog ovoj tvrdnji, prema Gashi & Adnett žene sa istim obrazovanjem ili radnim iskustvom zarađuju 6.1% manje po satu od svojih muških kolega.¹⁵

Pokazatelji tržišta rada govore u prilog tome da su žene diskriminisane po svim osnovima njihovog učešća. Kako su žene slabo zastupljene na tržištu rada, podaci ASK-a iz 2022. godine pokazuju da 89.3% žena imaju svojstvo zaposlenih, dok samo 3.8% samozaposlenih žena ima funkciju poslodavaca. Prema USAID-u, manje od 10% privrednih subjekata na Kosovu vode ili su u vlasništvu žena, dok samo 3% poslovnih zajmova odlazi ženama, a zbog društvenih i kulturnih normi, žene se suočavaju sa većim brojem prepreka da otvore ili održe svoje privredne subjekte.¹⁶

Na Kosovu, 13.3% zaposlenih ima nestabilne poslove, od kojih 6.9% pripadaju ženama. Međutim, ono što je najvažnije, 46.9% nestabilnih poslova žena obuhvata uslužni i prodajni sektor, od čega 26.7% čine neplaćeni porodični radnici. Po stopi od 8.4 % više, žene sa visokim obrazovanjem rade kao neplaćeni porodični radnici, dok su nasuprot tome 14.7 % žena sa visokim obrazovanjem samozaposlene bez radnika, u odnosu na muškarce.

Pokazatelj koji najviše zabrinjava na tržištu rada je visok nivo neaktivnih žena, koje niti su zaposlene niti tragaju za poslom. Prema istraživanju o korišćenju vremena Korporacije za milenijumske izazove (MCC) glavni razlozi neaktivnosti žena (32.2%) jesu briga o deci, 16% smatra da nema dostupnih poslova, dok 2.2% brine o starijim osobama ili drugim odraslim osobama sa invaliditetom.¹⁷ Žene provode 7.2 sata na obavljanje porodičnih i kućnih poslova u poređenju sa 2.5 sata koje u tu svrhu provode muškarci.¹⁸ Nedavna istraživanja na Kosovu pokazuju da su žene 2022. godine trošile 6.2 sata na obavljanje poslova neplaćene brige na Kosovu, 44% više od muškaraca.¹⁹

Gledano u celosti, tržište rada, pored nestabilnosti, pokazuje da su žene na Kosovu uglavnom skoncentrisane u prosveti, trgovini na veliko i malo i zdravstvenom sektoru, dok su skoro u potpunosti odsutne iz sektora poslovanja nekretninama, što ukazuje na duboko rodno uslovljeno tržište rada.

Prema Svetskoj banci (2017), veća ekonomska ranjivost i nejednakost žena na tržištu rada je posledica velike količine vremena koje žene provode na staranje o deci i članovima porodice.

Pravni okvir i društveni faktori

Pravni okvir na Kosovu koji uređuje prava žena i rodnu ravnopravnost je u skladu sa međunarodnim obavezama ljudskih prava. Ustav zemlje proklamuje i garantuje prava žena da budu jednake muškarcima i zabranjuje diskriminaciju po osnovu pola na svim nivoima društva, institucija i aspekata života na Kosovu. Pored toga, Zakon o rodnoj ravnopravnosti obezbeđuje da se prava žena promovišu i štite. Svi zakoni na Kosovu koji se odnose na zapošljavanje odgovaraju pravnim tekovinama EU, kao preduslov za njihovo usvajanje.

Međutim, ponašanje društva na Kosovu i dalje u velikoj meri oslikava patrijarhalne norme. Društvo na svim nivoima, u velikoj meri, nema rodno osetljiv pristup, što znači da elementi diskriminacije žena mogu proći neopaženo ili se ne „smatraju” opasnim i uticajnim.

Primer ovakvog pristupa je značaj Zakona o radu i njegovih odredaba o porodiljskom odsustvu, koje i dalje omogućavaju okruženje diskriminacije žena na tržištu rada, posebno u privatnom sektoru. Prema Zakonu o radu, ženama na porodiljskom odsustvu 70% zarade u prvih šest meseci isplaćuje poslodavac, a ukoliko produže svoje porodiljsko odsustvo na još tri meseca primaju 50% prosečne zarade na Kosovu, dok svoje porodiljsko odsustvo mogu produžiti na još tri meseca u vidu neplaćenog odsustva. Organizacije civilnog društva na Kosovu su skoro jednu deceniju nastavile sa svojim upornim zalaganjem pri Vladi Kosova da promeni ove odredbe i u njima oslikava inkluzivan i rodno uravnotežen pristup, uvođenjem promena koje bi omogućile roditeljsko odsustvo, u nameri da se podstakne ravnopravna briga i jednake odgovornosti muškaraca i žena, kao i kako bi se ženama dala pravna mogućnost da svoje odsustvo prenesu na očeve, njihovom zajedničkom odlukom.

- Porodiljama obezbediti 8 meseci porodiljskog odsustva, gde bi 4 meseca pokrивao poslodavac (70% zarade), 2 meseca vlada (50% prosečne zarade) i mogućnost dodatnih 2 meseca neplaćenog odsustva.

- Obezbediti očinsko odsustvo u skladu sa kojim bi očevi polagali pravo na 1 mesec očinskog odsustva tokom kojeg bi primali 70% zarade koju im isplaćuje poslodavac, 2 meseca bi primali 50% prosečne zarade koju isplaćuje vlada i imali bi mogućnost da uzmu dodatna 2 meseca neplaćenog odsustva.²⁰

Ovo je jedan od modaliteta koji bi omogućio majkama da se mnogo brže vrate na tržište rada i da naprave ravnotežu između poslovnog i privatnog života, što je u skladu sa Direktivom EU 2019/1158. U međuvremenu, D4D je sa drugim organizacijama civilnog društva koje se bave ekonomskim pravima žena osmislio neznatno modifikovani model roditeljskog odsustva, kao zajednički model roditeljskog odsustva koji treba uzeti u razmatranje, organizovan kao roditeljsko odsustvo (6+3+3), 6 meseci porodiljskog odsustva i 1 mesec roditeljskog odsustva (koje se ne može prenositi) a koje pokriva Vlada Kosova; 3 meseca (2 meseca porodiljskog odsustva i 1 mesec očinskog odsustva (koje se ne može prenositi) koje plaća poslodavac i 3 meseca neplaćenog odsustva (2 meseca porodiljskog i 1 mesec očinskog odsustva (koje se ne može prenositi).

Osim toga, promena vladinog i institucionalnog pristupa takođe pomaže da se promene postojeći diskriminatorni društveni faktori koji sve roditeljske obaveze i dužnosti dovode u vezu samo sa majkama. Ovaj društveni stav, osim što na dugi rok diskriminiše žene i gura ih ka neaktivnosti, stvara porodice u kojima su očevi skoro u potpunosti odsutni iz života svoje dece, namećući dalje patrijarhalne norme rodno uslovljenih porodičnih obaveza. Naročito je važno napomenuti da postoji spremnost muškaraca/očeva da budu deo života svoje dece, ako im se ponudi takva mogućnost i finansijski je pokrivena. Prema istraživanju D4D-a koje je obavljeno 2021. godine, 30.5% muškaraca je odgovorilo da bi koristilo roditeljsko odsustvo ako bi ono bilo u potpunosti plaćeno, a 19.4% je odgovorilo da bi koristilo očinsko odsustvo čak i da je samo delimično plaćeno.²¹

Podaci koji su proizašli iz različitih istraživanja sprovedenih duž godina na Kosovu, a posebno onih koja je obavio D4D (istraživanje koje je sproveo D4D 2017. godine) pokazuju da većina ispitanika (60%) smatra da su žene diskriminisane u procesu zapošljavanja i da su razlozi za to patrijarhalno društvo (40%) i neodgovarajuće porodiljsko odsustvo (26%). Neplaćeni rad žena i njihove odgovornosti brige o deci i starima glavni su razlozi odsustva žena sa tržišta rada.²²

Iako Zakon o rodnoj ravnopravnosti 05/L-02 Republike Kosovo obavezuje sve institucije da usvoje strategije i akcione planove koji promovišu rodnu ravnopravnost u skladu sa Kosovskim programom za rodnu ravnopravnost, obezbede uvođenje rodne perspektive u sve politike i propise, garantuju rodno odgovorno budžetiranje i dodele neophodna sredstva za inicijative koje unapređuju rodnu ravnopravnost, Sektorska strategija 2018-2022 Ministarstva rada i socijalne zaštite nije imala međusektorski pristup. Nova Strategija zapošljavanja aktuelnog Ministarstva finansija, rada i transfera Kosova još uvek nije uspela da proizvede novu strategiju zapošljavanja, koja bi odgovorila na aktuelne praznine i imala veći uticaj na tržište rada, kada je reč o zapošljavanju žena.

Analiza anketnih podataka

U anketi koju je D4D obavio marta/aprila 2023. godine putem onlajn upitnika podeljenih preko Google obrazaca, pristiglo je ukupno 111 odgovora. Ova anketa je imala za cilj da pruži brzi pregled neplaćenog rada žena na Kosovu. Anketa je kroz 10 pitanja pitala ispitanike o njihovom radnom statusu, da li nezaposleni ispitanici traže posao

i zašto ne, kojom kućnom aktivnošću se najviše bave, ko po njihovom mišljenju treba da obavlja kućne poslove, ko se brine (treba da se brine) o deci i na koje aktivnosti provode najviše vremena tokom dana.

79.2% ispitanika bile su žene a 20.7% muškarci. 70% ispitanika živeo je u gradskim, a 30% u seoskim sredinama. 24.3% ispitanika je imalo između 15-24 godine, 38.7% ili većina između 25-32 godine, 23.4% između 33-45 godina; 12.6% između 46 i 54 godine, a samo 1.8% između 54-65 godina starosti.

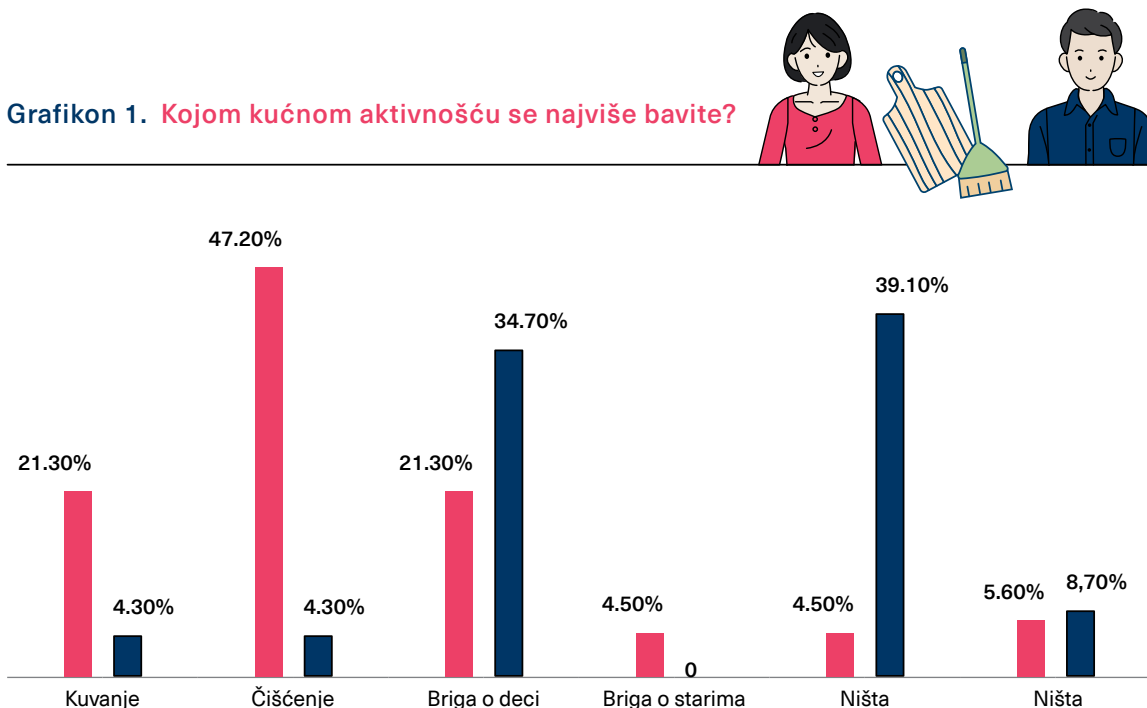
Od 111 ispitanika, 68% je bilo zaposleno u privatnom sektoru, 2.7% u javnom sektoru, 26.1% nezaposleno, dok je samo 3.6% bilo nezaposleno i aktivno tragalo za poslom. Na sledeće pitanje zašto nezaposleni ispitanici ne tragaju za poslom, 50% je navelo niske plate, 22.5% je reklo da poslova nema, dok je 10% izjavilo da nema vremena da radi zbog kućnih poslova, brige o deci i starijim osobama. U međuvremenu, 15% ispitanika navelo je da je nedostatak prevoza razlog zašto ne mogu da rade.

Na pitanje „Kojom kućnom aktivnošću se najviše bavite” većina žena (47%) je navela čišćenje kao svoj najčešće obavljani kućni posao, zatim kuvanje i brigu o deci (21.3%), briga o starima (4.5%) a samo 4.5% žena je izjavilo da ne obavljaju nikakve kućne poslove. U poređenju sa ženama, većina ispitanika muškog pola (39.1%) izjavila je da ne obavlja nikakve kućne poslove, dok je 34.7 navelo brigu o deci kao aktivnost koju najviše obavljaju, dok niko od muških ispitanika ne brine o starima, kao deo svojih poslova u domaćinstvu.

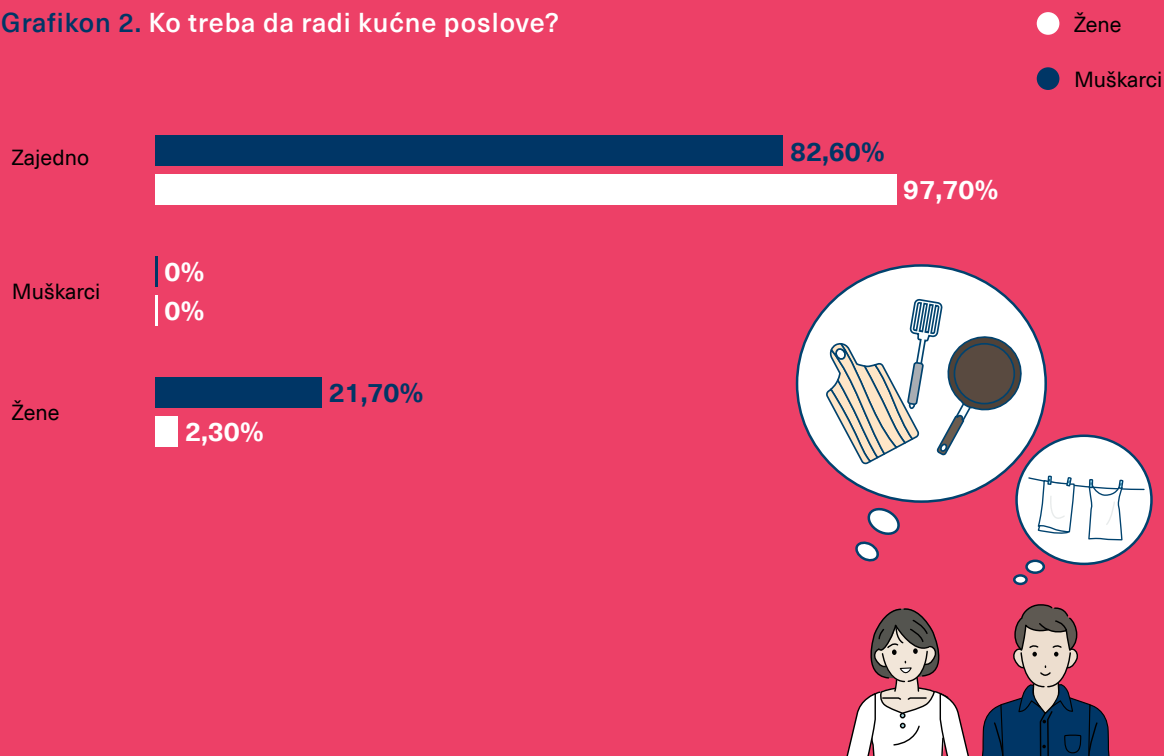
“Mund të bënim shumë gjëra, mund të ndryshonim kombin, por nuk kemi kohë. Jemi shumë të zënë me punët e shtëpisë”

citat nga Fokus Grupi

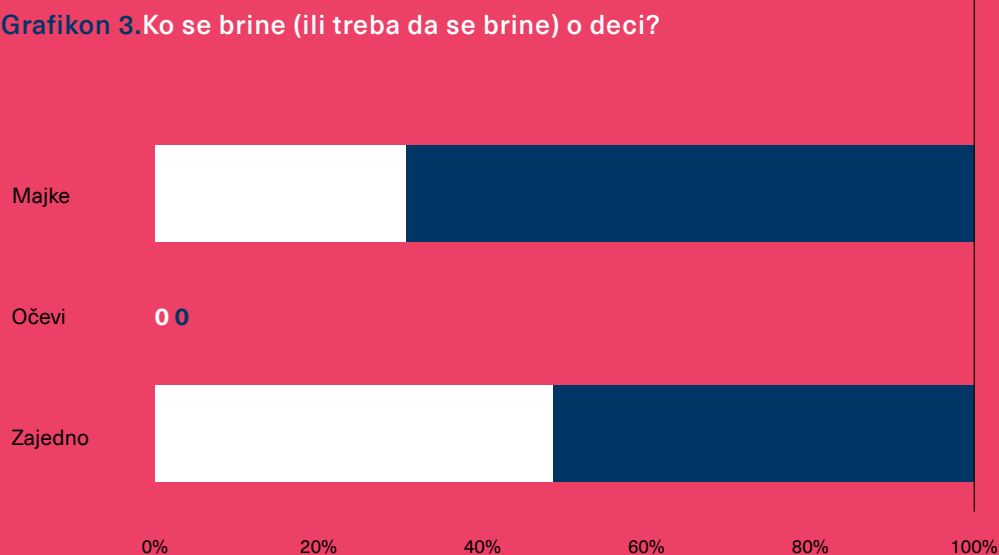
Grafikon 1. Kojom kućnom aktivnošću se najviše bavite?

Grafikon 2. Ko treba da radi kućne poslove?

Grafikon 3. Ko se brine (ili treba da se brine) o deci?

Sa druge strane, na pitanje „Ko treba da radi kućne poslove“, niko od ispitanika muškog ili ženskog pola nije smatrao da bi bilo koji od kućnih poslova trebalo da obavljaju muškarci. 21.7% muškaraca smatra da žene treba da obavljaju kućne poslove, a 2.3% žena se slaže sa ovim odgovorom. Sa druge strane, 97.7% žena i 82.6% muškaraca smatra da i žene i muškarci treba da budu zajednički odgovorni.

Što se tiče rodno podeljene odgovornosti u porodici (ko treba da se brine o deci), ni žene ni muškarci nisu odgovorili da je briga o deci odgovornost očeva. U međuvremenu, 21.7% muškaraca je odgovorilo

Žene različito shvataju svoja prava

Obrazovanje žena o njihovim pravima mora ići ruku pod ruku sa obrazovanjem muškaraca o pravima žena

Žene ne uživaju poštovanje drugih kada ne poštuju same sebe

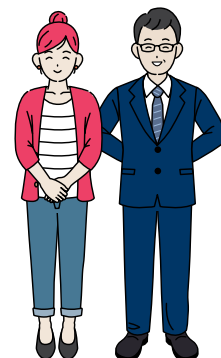
Žene različito shvataju koncept ženske nezavisnosti

Ekonomija brige je ekonomija podređivanja žena

Žene imaju predrasude prema sebi;

Od kada su počele da rade, postoji veće poštovanje prema ženama u porodici

Iza uspešne žene stoji dobar muškarac

da žene treba da brinu o deci, dok 9% ispitanica deli isto mišljenje. Sa druge strane, 89.7% žena i 78.2% muškaraca smatra da odgovornost za brigu o deci treba da bude zajednička i za majke i za očeve.

Zaključci

Rodna ravnopravnost, kao koncept i praktično pitanje, nastavlja da nailazi na prepreke i izazove na Kosovu, kako na društvenom tako i na institucionalnom nivou. Dok društvo nastavlja da praktikuje i vrednuje patrijarhalne norme, kao važne društvene identifikacijske vrednosti, položaj žene u porodici, društvu, a posebno na tržištu rada i dalje je nepovoljan. U međuvremenu, pravna infrastruktura na Kosovu u pogledu rodne ravnopravnosti je prilično kompletna, radnje i mere za njeno sprovođenje u praksi su prilično oskudne, što se ogleda u niskom učešću žena na tržištu rada, velikom broju neaktivnih žena i niskom procentu zaposlenih žena. Dok je više od 80% radno sposobnih žena neaktivno, istraživanje je pokazalo da veliki deo istih svakodnevno obavlja neplaćene poslove, uglavnom brigom o deci i starim osobama.

Važno je napomenuti, ne samo kada je reč o ovom istraživanju, već i za rešavanje neplaćenog rada kao diskriminatorskog pristupa prema ženama, da primarna ideja odgovora na sve aspekte neplaćenog rada, nije da se briga o deci ili porodici proglašuje nepoželjnim obavezama, već da se odgovori na pitanje rodno uslovljenog rada, koji nastavlja da nameće i reprodukuje patrijarhalne norme u društvu, kao i institucionalni pristup u skladu sa kojim se u biti ne ceni posao koji prevashodno obavljaju žene i koji se ne smatra doprinosom državnoj privredi. Dakle, ako se neplaćeni rad žena i ekonomija brige ne mere u svim aspektima, ostaće nevidljivi. U međuvremenu, kao što je pokazala situacija sa pandemijom KOVIDA-19, neplaćeni rad brige, koliko i plaćeni rad, su važni stubovi privrede od značaja za njeno pravilno funkcionisanje, a bez bilo kog od njih, društvo ne bi moglo da se održi.

Preporuke

U ekonomiji brige na Kosovu dominiraju žene, iako ne svojim izborom. Dok generacije žena ponovo proživljavaju rodno nametnute dužnosti od strane porodice, društva i zajednice, nedostatak institucionalnog delovanja da se promeni tok reprodukovanja patrijarhalnog sistema predstavlja dvojni pokazatelj: nedostatak odgovarajuće strategije da se promene životi žena i da im se ponude alternative, i nezainteresovanost da se donese rešenje po žene i društvo.

Ovo istraživanje, kroz činjenice i brojeke, ukratko je analiziralo pitanje ekonomije brige, sa ciljem da uputi preporuke svim zainteresovanim stranama u društvu, uključujući žene, muškarce, porodice, društvo i institucije, koji zajedničkim snagama učestvuju i ostvaruju koristi u preusmeravanju ekonomije brige.

- Politike zapošljavanja na Kosovu moraju odgovoriti na situaciju na tržištu rada. Žene su i dalje prevashodno odsutne sa tržišta rada, što je situacija koja je dominirala više od jedne decenije. Potrebno je obezbediti odgovarajuće politike zapošljavanja i mogućnosti zapošljavanja za žene, koje odgovaraju njihovom nivou obrazovanja, veštinama, mestu stanovanja itd.

- Zakon o radu Republike Kosovo ne odgovara patrijarhalnom okruženju na Kosovu. Jedna od četiri identifikovane glavne prepreke za neaktivnost žena je njihova nemogućnost da se vrate na tržište rada usled neodgovarajućeg modela porodijskog odsustva koji se nudi Zakonom o radu. Dok žene imaju pravo na jednogodišnje porodijsko odsustvo (neprenosivo) po modelu (6 meseci plaća poslodavac (70%), 3 meseca vlada (50% prosečne zarade) i 3 meseca neplaćeno odsustvo), očinsko odsustvo je propisano na 2 dana. Ovaj nepromenjen model u poslednjih 13 godina, prenosi poruku institucionalnog nemara prema teškom bremenu koji žene nose kada je reč o brizi, ali i o zasnivanju porodica u kojima majke i očevi ne učestvuju podjednako u životu svog deteta. Stoga, preporučujemo da se uzme u obzir zajednički model roditeljskog odsustva koji je organizovan kao roditeljsko odsustvo (6+3+3), 6 meseci porodijskog odsustva i 1 mesec roditeljskog odsustva (koje se ne može prenositi) koji pokriva Vlada Kosova; 3 meseca (2 meseca porodijskog odsustva i 1 mesec očinskog odsustva (koje se ne može prenositi) koje plaća poslodavac i 3 meseca neplaćenog odsustva (2 meseca porodijskog i 1 mesec očinskog odsustva (koje se ne može prenositi).

- Odgovoriti na konkretna pitanja u vezi sa društvenim i kulturnim preprekama za učešće žena na tržištu rada, otvaranjem pristupačnih obdaništa, staračkih domova i pristupačnog i učestalog prevoza, kako bi se ženama iz seoskih sredina omogućio jednak pristup radnim mogućnostima, obezbedila primena zakona sprovođenjem institucija i mehanizama nadgledanja;

- Nadležne državne institucije treba da sprovedu nacionalnu anketnu procenu učešća žena u neformalnoj privredi;

- Jednaka zarada za jednak rad. Kako su istraživanja i praksa pokazali da su žene iste stručne spreme i kvalifikacija, za istu vrstu i obim posla, plaćene približno 6% manje od muškaraca, preporučuje se preduzimanje svih potrebnih mera da se ova pojava otkloni. Rodni jaz u zaradama je klasičan oblik diskriminacije, stoga su potrebne institucionalne mere za rešavanje i uklanjanje svega onoga što koči jednakost žena na tržištu rada i u društvu.

Albanija

Uvod

Dok se Albanija svrstava među prve zemlje u regionu po učešću žena na tržištu rada (RCC, 2022), rodne nejednakosti su i dalje prisutne i preovlađuju u albanskom društvu. Poslednji izveštaj o ženama i muškarcima koji je objavio INSTAT pokazuje da je stopa zaposlenosti stanovništva od 15 - 64 godine iznosila 68.2% za muškarce i 53.8% za žene u 2021. godini. Dok se stopa zaposlenosti vratila na nivo iz 2019. kada je reč o muškarcima, i dalje je nešto niža za žene u odnosu na 2019. godinu.²³ Stopa učešća muškaraca u radnoj snazi 2021. godine iznosila je 77.3 u poređenju sa 61.4% koliko iznosi za žene, razlika od 15.9%, u poređenju sa 14.4% razlike kada je reč o stopi zaposlenosti. Struktura zaposlenih pokazuje da 43.3% žena u radnoj snazi radi na plaćenim poslovima, dok se njih 22.8% bavi neplaćenim poslovima u porodičnom biznisu. Za zaposlene muškarce, ove brojke iznose 41.6% odnosno 13.1%. Međutim, značajan procenat muškaraca – konkretno 33.3 % u radnoj snazi je samozaposlen, u poređenju sa 21.5% žena.²⁴ Ako se osvrnemo na uzroke neaktivnosti, uopšteno govoreći, žene ostaju van radne snage uglavnom zbog toga što su zauzete obavljanjem neplaćenih poslova kod kuće (18.8 %), ili pohađanjem škole (20.9 %). S druge strane, samo 0.6 % muškaraca navodi obavljanje kućnih poslova kao razlog neaktivnosti, dok su 25.7 % studenti ili učenici.²⁵

Recesija koja prati pandemiju KOVIDA-19 često je nazivana „žencesijom“, implicitno ukazujući na nesrazmerne negativne ekonomske efekte po žene, u odnosu na muškarce. Rodni jaz varira od zemlje do zemlje, ali u proseku, međunacionalne OECD i globalne procene ukazuju na to da su sati rada žena kao i stope zaposlenosti žena opadali po većoj stopi nego kod muškaraca u prvim mesecima pandemije.²⁶ Dok su podaci iz Albanije pokazali da je gubitak posla imao nešto veći uticaj na muškarce nego na žene, na žene je gubitak prihoda uticao nesrazmerno, posebno na one koje su samozaposlene. Pored toga,²⁷ žene su zabeležile povećanje vremena potrošenog na obavljanje neplaćenog i rada brige sa 10% razlike u odnosu na muškarce.

Albanija je odavno trebalo da sprovede Anketu o korišćenju vremena. Poslednja je sprovedena 2011. godine i jedina je referentna tačka za razumevanje obima neplaćenog rada brige u zemlji. AKV iz 2011. pokazuje da su Albanke (starosne dobi između 15 i 64 godine) dnevno provodile 2 sata i 20 minuta na plaćeni rad, a 5 sati i 46 minuta na obavljanje različitih vidova neplaćenog rada. Većina neplaćenog rada su poslovi u kući (pripremanje hrane, čišćenje, pranje veša, itd.), ali uključuju brigu o deci (47 minuta) i brigu o odraslima (5 minuta).

S druge strane, albanski muškarci su na plaćeni rad potrošili 5 sati i 12 minuta, a na neplaćeni samo 48 minuta, koji uključuju 3 minuta potrošena na brigu o deci i 1 minut na brigu o odraslima dnevno.²⁸ Prema poslednjoj studiji koju su obavile organizacije UN Women i UNICEF 2022. godine, „udeo neplaćenog rada dnevno iznosi 21.74 odsto za žene i samo 3.47 odsto za muškarce, što znači da žene skoro jednu četvrtinu svog posla, bilo da je u kući ili na radnom mestu, obavljaju besplatno. Albanke provode 21.74 odsto svog dana obavljajući neplaćeni rad, kao što su kuvanje, čišćenje i briga o deci i članovima porodice. Ovo ima značajan finansijski i ekonomski uticaj na žene i društvo u celini.”²⁹ Nekoliko procena procenjuje neplaćeni rad žena na 7.2% u poređenju sa 1.2% BDP-a koji obuhvata neplaćeni rad muškaraca.³⁰ 85.8% ukupnog neplaćenog rada obavljaju žene. Neplaćeni rad čini oko 60% BDP-a u Albaniji. Vrednost ovog rada iznosi USD 84 (EUR 71) na osnovu prosečne mesečne zarade od USD 390 (EUR 330), a uzimajući u obzir da je 35% od približno 1.08 miliona žena u Albaniji zaposleno, ovo znači da albanska privreda gubi potencijal od USD 32 (EUR 27) miliona svakog meseca i vrtoglavih USD 385 (EUR 324) miliona godišnje.³¹

Žene u javnom i privatnom sektoru

U ekonomskom sektoru preovlađuju značajne rodne razlike, koje prvenstveno proističu iz niskog učešća žena u radnoj snazi, visokog nivoa neformalnosti, rodne segregacije posla i slabog pristupa proizvodnim inputima. Stereotipi o izboru zanimanja ograničavaju izbore žena, pri čemu žene rade pretežno u sektorima kao što su zdravstvo i socijalni rad, obrazovanje, proizvodnja i poljoprivreda, koje karakterišu niže zarade. Poljoprivreda ostaje primarni sektor koji zapošljava žene, sa 41.6 odsto žena u poređenju sa 32.3 odsto muškaraca.³² Iako žene mogu verovati da su društveno i kulturno uključene, postoji tendencija da se u pravnom smislu imovina ne vodi na njihovo ime. Posebno se pogoršala situacija kada je reč o vlasništvu žena nad poljoprivrednim zemljištem: samo 14 odsto žena izjavljuje da ima vlasništvo nad poljoprivrednim zemljištem, što je polovina stope koju prijavljuju muškarci (28 procenata).³³

Drugi izazovi koji utiču na žene koje se bave poljoprivredom uključuju visok nivo neformalne zaposlenosti, gde primera radi izveštaj FAO iz 2016. godine napominje da je samo 19% žena iz seoskih područja dobilo porodijsko odsustvo, u poređenju sa 59% istih u gradovima. Pored toga, usluge brige o deci praktično ne postoje u mnogim seoskim sredinama, što povećava teret brige i obim posla žena i doprinosi jačanju rodno zasnovanog stereotipa o reproduktivnim aktivnostima kao „čisto ženskoj ulozi“.

Naposletku, na porodičnim farmama postoji stroga rodno zasnovana podela zadataka. Muške rodne uloge su povezane sa zadacima koji uključuju kontrolu nad poljoprivrednom imovinom, kretanje i donošenje odluka, dok su ženske rodne uloge povezane sa fizičkim radom u poljoprivredi i stočarstvu, uključujući aktivnosti setve i žetve, preradu hrane i obavljanje kućnih poslova. Ovakva raspodela rada je rezultirala ograničenim pristupom i kontrolom žena nad poljoprivrednim dobrima i donošenjem odluka.³⁴

2019. godine, neformalna zaposlenost u Albaniji kao procenat ukupne zaposlenosti u nepoljoprivrednim sektorima iznosila je 35.6 odsto za muškarce i 21.8 odsto za žene, beležeći pad od 4.8 odsto za muškarce, ali samo 2.2 odsto za žene od 2015. Kada se uključi i neformalna zaposlenost u poljoprivredi,

stopa neformalnosti u Albaniji dostiže 61.0 procenat, što predstavlja više od polovine zaposlenog stanovništva.³⁵ Kada se procenjuje neformalna zaposlenost, učešće žena je veće u sektoru poljoprivrede i kategoriji neplaćenih porodičnih radnika, dok muškarci dominiraju neformalnim zapošljavanjem u nepoljoprivrednim sektorima. Uprkos svom značaju, ovom radu i dalje nedostaje vidljivost i potcenjuje se i zanemaruje u kreiranju makroekonomske i socijalne politike. Pored feminizacije neplaćenih poslova brige, žene su prezastupljene u oblasti plaćenog rada brige, koji generalno karakterišu niske plate i nestabilni uslovi. Jedna studija sprovedena 2010. godine je procenila da neformalna privreda zemlje čini 32.9 odsto njenog BDP-a. Druga istraživanja su otkrila da je 40 odsto radnika priznalo da su prinuđeni da konkurišu neformalnom sektoru. Ono što je još alarmantnije, albanska vlada je 2015. godine potvrdila da neformalna privreda čini 50 odsto BDP-a. Neformalno zapošljavanje poprima različite oblike. Na primer, 39.75 odsto zaposlenih je izjavilo da nema pismeni ugovor sa svojim poslodavcem, dok je 30.29 odsto izjavilo da ne plaća socijalno i zdravstveno osiguranje.³⁶

Pravni i društveni faktori

Od pada komunizma, Albanija je preduzela odlučne korake ka rodnoj ravnopravnosti i osnaživanju žena. Pravni okvir je u velikoj meri u skladu sa međunarodnim standardima i normama ljudskih prava. Postoji Zakon o rodnoj ravnopravnosti iz 2008. godine, Zakon o zaštiti od diskriminacije iz 2010. godine i Zakon o borbi protiv nasilja u porodici iz 2006. godine, koji su svi pretrpeli značajne izmene od njihovog prvobitnog usvajanja. Kao što je navedeno u Izveštaju EU za 2022. „Albanija generalno poštuje međunarodne instrumente o ljudskim pravima i ratifikovala je većinu međunarodnih konvencija o zaštiti osnovnih prava. Tokom izveštajnog perioda, ostvaren je određeni napredak, posebno usvajanjem novog i bolje budžetiranog nacionalnog akcionog plana za LGBTIQ osobe, nacionalne strategije o rodnoj ravnopravnosti i nacionalnog akcionog plana za ravnopravnost, inkluziju i učešće Roma i Egipćana u Albaniji.”³⁷

NSRR 2021-2030 predviđa kao poseban cilj rešavanje neplaćenog rada u kući i brige. Cilj 1.1 navodi „Sprovođenje boljeg zakonskog okvira i politika koje omogućavaju jednaku podelu neplaćenih kućnih i poslova brige između žena i muškaraca, devojaka i mladića, dečaka i devojčica.”³⁸ Uprkos ovim odredbama i opštim poboljšanjima u pravnom okviru o rodnoj ravnopravnosti u Albaniji, ostaju izazovi u delotvornom odgovoru na nejednaku podelu tereta između muškaraca i žena u oblasti ekonomije brige.

Izazovi u vezi sa obavljanjem neplaćenih kućnih i poslova brige u Albaniji su suštinski povezani sa društvenim faktorima, društvenim stavovima i tradicijom, koji se manifestuju u vidu rigidnih rodni uloga, u skladu sa kojima su žene te koje moraju da brinu o kući, dok muškarci treba da obezbede porodicu finansijski. U nedavno objavljenom članku koji je analizirao koncept „nuse (mlade) jedne kuće“, Jaso tvrdi da je ovaj diskurs „utemeljen na moralnim razmatranjima o tome kako bi trebalo da izgledaju albanske žene: „nuse (mlada) jedne kuće“ je uvek poslušna, održava kuću čistom bez ijednog pogovora i jedina je koja kuva.. Ona uvek stavlja potrebe svog muža (i svoje svekrve i svekra) ispred svojih i ona je privržena majka koja odgaja dobru decu (po mogućnosti dečake). Ovi narativi preovladavaju u kontekstu tradicionalne albanske porodične jedinice. Daleko od toga da je relikv prošlosti, fraza „mlada jedne

kuće“ oblikuje i reprodukuje rodno-opresivne odnose u današnjem albanskom društvu, diktira moralno ponašanje mnogih Albanci u i van privatne sfere.³⁹ S tim u vezi, žene su nesrazmerno pogođene obavezama brige o deci i dugotrajnom brigom o starima, što ih izlaže velikom teretu, bez obzira na njihov radni status. Prema tome, ženama u Albaniji je potrebna pristupačna pogodnost brige o deci, koja bi im omogućila da potraže mogućnosti za dostojanstven rad i da povećaju ekonomsku otpornost, jednakost i sigurnost. Međutim, potrošnja na usluge socijalne zaštite je relativno mala (svega 3% ukupnog budžetskog programa socijalne zaštite). Smanjenje predškolskog obrazovanja i odsustvo struktura za pružanje socijalnih usluga namenjenih osobama koje su starije ili nemoćne, dovelo je do povećanja broja radno sposobnih žena koje obavljaju neplaćene poslove brige, a koje ostaju van tržišta rada zato što im to ne dozvoljavaju njihove kućne obaveze brige o deci ili starijim ili nemoćnim osobama. Izrada politika i programa kojima bi se uspostavila univerzalna briga o deci, odnosno socijalna zaštita starih i osoba sa invaliditetom, omogućila bi učešće žena u aktivnostima plaćenog zapošljavanja i smanjila bi siromaštvo povećanjem ekonomskog nivoa domaćinstva.⁴⁰

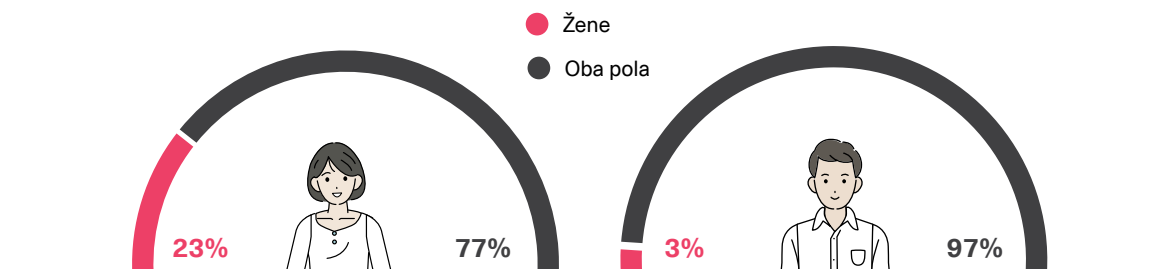
Uprkos određenom napretku u oblasti politike i zakona za unapređenje rodne ravnopravnosti, generalno postoji jaz u politikama koje se odnose na jednaku podelu vremena i kućnih obaveza između muškaraca i žena. Glavne inicijative za uravnoteženiji način života i oslobađanje žena od odgovornosti podizanja i brige o deci, preduzimaju se izmenama zakonskog okvira. Sledstveno, izmenom Zakona o socijalnom osiguranju u Republici Albaniji od 11.05.1993. godine sa izmenama i dopunama od 9.03.2017. godine, priznato je pravo očeva na očinsko odsustvo nakon 63 dana obaveznog odsustva za majke. Izmene i dopune zakona o radu omogućavaju svakom od roditelja da zatraži roditeljsko odsustvo. Pored toga, Ministarstvo prosvete, sporta i omladine pokrenulo je inicijativu „Hajde da radimo domaće“, u kojoj učenici ostaju u školi još dva sata nakon završetka nastave, kako bi radili domaće zadatke i druge vannastavne aktivnosti. Ova inicijativa je pokrenuta u nameri da obezbedi i ravnopravno okruženje za decu iz različitih socio-ekonomskih miljea, da rade domaće zadatke i povećaju obrazovna postignuća. Štaviše, ona pruža majkama i porodicama pogodnost dodatnog staranja o deci, stvarajući na taj način povoljnije okruženje za majke na tržištu rada. Na kraju, izmenama albanskog „Zakona o radu“ donete su odredbe koje omogućuju fleksibilnije radne aranžmane, koji uključuju rad na daljinu i rad od kuće. Zakon nalaže da ova vrsta rada nosi sa sobom ista prava i uslove rada kao i rad koji obavljaju drugi zaposleni.⁴¹

Albanija i dalje zaostaje u uslugama dugotrajne nege za starije osobe, što je ograničeno niskim prihodima domaćinstava i starih, kao i ograničenim finansijskim kapacitetima javnog budžeta i šema socijalnog osiguranja.⁴² Povećanje pristupa kvalitetnoj brizi o deci može imati višegeneracijske uticaje, poboljšavajući zaposlenost i produktivnost žena, ishode dece, blagostanje porodice, poslovnu produktivnost i ekonomiju u celini. Uprkos značajnim dokazima koji ukazuju na prednosti brige o deci po ekonomsku jednakost žena, privredni rast i razvoj dece, mnoge vlade ne prepoznaju brigu o deci kao javno dobro i ne obezbeđuju je na adekvatan način. Roditelji se bore da upravljaju brigom o deci, milioni žena ostaju van radne snage, a polovina dece u svetu ostaje bez predškolskog obrazovanja. Nedavna regionalna studija o dugoročnoj brizi na Zapadnom Balkanu pokazala je da većina ispitanika smatra da su neke od najznačajnijih prepreka kada je reč o brizi posledica troška (40%) i pristupa i dostupnosti (27%).⁴³

Nalazi istraživanja

Da bi se dopunili podaci prikupljeni pregledom literature, juna 2023. podeljena je onlajn anketa putem društvenih medija, koja je bila otvorena u periodu od 10 dana. Ukupno 90 ispitanika popunilo je anketu koja je bila osmišljena u nameri da se bolje razumeju percepcije kada je reč o odgovornostima neplaćene brige u kući i kako muškarci i žene provode dan *u odnosu* na njihove odgovornosti brige. Grafikoni u nastavku daju rezime nalaza anketnih odgovora i nude kratak prikaz u vremenu o tome kako muškarci i žene vide svoje uloge u kući.

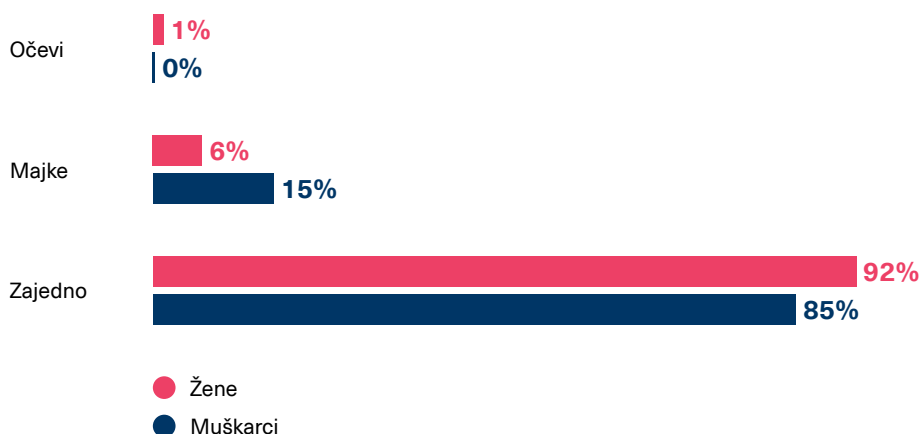
Ko treba da radi kućne poslove?

Grafikon 4. Division of house chores

Na pitanje ko treba da bude odgovoran za kućne poslove, velika većina žena (97%) je odgovorila da i žene i muškarci treba da dele ove odgovornosti. Ovaj procenat je niži među muškarcima koji su odgovorili na anketu, međutim, ohrabruje činjenica da je skoro 4 od 5 muškaraca reklo da oba pola treba da dele kućne poslove i kućne odgovornosti, dok je 23% reklo da bi žene trebalo da se brinu o njima.

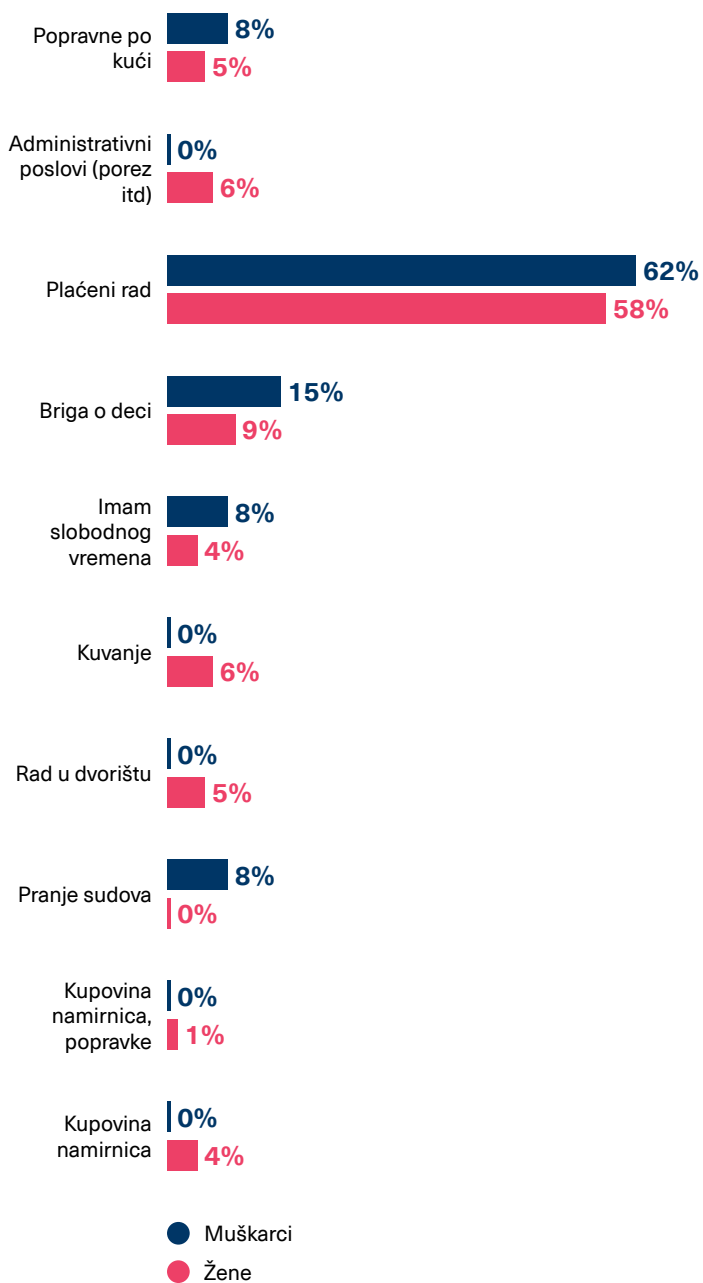
Ko treba da se brine o deci?

Grafikon 5. Podela odgovornosti brige o deci

Na pitanje ko bi trebalo da bude zadužen za brigu o deci, postoji neznatna razlika između ispitanika ženskog i muškog pola. Nijedan od ispitanih muškaraca nije odabrao očeve kao primarne negovatelje dece, dok je 15% njih smatralo da bi samo majke trebalo da o njima brinu. S druge strane, anketa pokazuje da je više žena reklo da majke treba da se brinu o deci u poređenju sa ženama koje su rekly da bi očevi trebalo da budu za to zaduženi (6% u poređenju sa 1%). Velika većina žena (92%) i muškaraca (85%) smatra da bi ovo trebalo da predstavlja zajedničku odgovornost oba roditelja.

Grafikon 6. Glavne svakodnevne aktivnosti

Kada su upitani kako provode većinu svog dana, 62% muškaraca i 58% žena je izjavilo da većinu vremena provode obavljajući plaćeni rad. Pored toga, mali %, duplo više muškaraca nego žena izjavilo je da većinu svog vremena provode u slobodnim aktivnostima tokom dana (8% u poređenju sa 4%). Nijedan od anketiranih muškaraca nije izjavio da svoje vreme prevashodno troši na kuvanje ili kupovinu namirnica, dok su žene češće izjavile da svoje vreme provode na brigu o deci i pranje sudova.

Zaključci i preporuke

Gore navedeni nalazi istraživanja ukazuju da su žene i dalje prezastupljene u ekonomiji brige, one nose većinu tereta brige oko kuće i drugih obaveza u kući zbog društvenog i kulturnog shvatanja uloge žena i muškaraca. Iako se čini da je došlo do blagog napretka u shvatanju da kućni poslovi treba da budu zajednički podeljeni između žena i muškaraca, generalno više žena kaže da majke treba da se brinu o deci u poređenju sa ženama koje su rekle da bi očevi trebalo da budu zaduženi. Dalje, nijedan od ispitanih muškaraca nije naveo da se prevashodno bavi kuvanjem ili kupovinom namirnica, dok su žene češće izjavile da provode vreme na brigu o deci i pranje sudova. Iako su nacionalne politike i zakonodavstvo zabeležile određeni napredak kada je reč o odgovoru na ovaj izazov, potrebno je više da bi se ženama istinski pružile mogućnosti da u potpunosti učestvuju u ekonomiji i da se ekonomski osnaže. Socijalne službe ne rade dovoljno da pruže podršku potrebnu za ublažavanje tereta sa kojima se žene suočavaju kada je reč o brizi, a tradicionalno rodne norme i dalje dominiraju albanskim društvom. U nastavku sledi skup preporuka za rešavanje društvenih normi i politika, koje treba staviti u primenu.

Socijalna zaštita:

- Povećati ulaganja u sisteme brige o deci kako bi se rešila nesrazmerna odgovornost brige koja pada na žene. Trebalo bi da postoji univerzalni sistem brige o deci, koji je pristupačan i dostupan svima, uključujući i seoska područja.
- Uvesti propise za zaštitu prava osoba koje obavljaju neplaćene poslove brige/negovatelja i obezbediti zaradu za plaćene radnike koji pružaju usluge brige, kako bi se obezbedio pristup socijalnoj pomoći ili zarade za život i kako bi se radilo na eliminisanju rodnih razlika u zaradama.
- Ojačati sisteme socijalne zaštite kako bi se poboljšao pristup brizi o deci i podršci van škole.
- Prepoznati neplaćeni i plaćeni rad brige na nacionalnom i pravnom nivou.
- Poboljšati prikupljanje podataka o neplaćenom radu, kako bi se pomoglo u informisanju i oblikovanju politike i odlučivanja.
- U kontinuitetu vršiti praćenje i procenu Nacionalne strategije rodne ravnopravnosti kako bi se razumeo uticaj intervencija i načinile neophodne promene.
- Sprovesti rodnu analizu i procene kako bi se razmotrili uticaji investicija u infrastrukturu, socijalnu zaštitu i javne usluge na neplaćeni rad žena i devojaka i da li dovode do prenošenja odgovornosti neplaćenog rada na druge žene u domaćinstvu, posebno na starije žene i devojčice.

- Osigurati pristupačne i priuštljive javne usluge za brigu o deci i starima, kako bi se smanjile odgovornosti neplaćenog rada žena i omogućilo njihovo učešće u radnoj snazi.

Mere za zapošljavanje:

- Zagovarati politike zapošljavanja koje podržavaju zaposlene da podele odgovornosti brige.
- Poboljšati svest o prednostima fleksibilnih porodičnih/radnih politika, uključujući fleksibilno radno vreme i različite vrste radnih aranžmana (npr. rad na nepuno radno vreme, skraćeno radno vreme, fleksibilno radno vreme, kraće radne nedelje) koji će omogućiti ravnomerniju podelu neplaćenog rada i istovremeno pomoći ženama i muškarcima da nađu bolju ravnotežu između posla i privatnog života.
- Podići i ojačati svest poslodavaca o njihovim odgovornostima, kako bi im se pomoglo da pobiju rodno zasnovane kulturne norme i očekivanja od idealnih radnika i idealnih negovatelja.
- Boriti se protiv neformalnosti na tržištu rada, posebno u sektoru poljoprivrede.
- Poboljšati položaj žena u poljoprivrednom sektoru, posebno kroz vlasništvo nad imovinom i socijalne usluge, kako bi se ublažio njihov teret brige.
- Podržati prelazak neplaćenih i neformalnih negovatelja na formalno tržište rada.

Promena društvenih normi:

- Sprovesti inicijative za podizanje svesti kako bi se olakšale promene u sociokulturnim rodnim normama i stavovima.
- Uložiti u borbu protiv rigidnih rodni normi koje i dalje muče albanske žene. Jedan od načina da se to učini je kroz pružanje podsticaja očevima da iskoriste roditeljsko odsustvo i nuđenjem programa za očinstvo u kojima bi se isti podučavali roditeljskim veštinama i vrednostima zajedničkog roditeljstva.
- Promovisati učešće muškaraca u neplaćenom radu odgovorom na rodnu segregaciju u kući i na radnom mestu.
- Normalizovati kulturna očekivanja u vezi sa jednakim uključivanjem očeva u neplaćeni rad.
- Transformisati negativne maskulinitete na nivou društva, zajednice, porodice i pojedinca, kroz poseban nastavni plan i program za učenike od osnovne do srednje škole.
- Kreirati prostore za muškarce i dečake u kojima bi isti bili u prilici da razgovaraju o rodnim stereotipima tokom posebnih školskih časova posvećenih temama rodne ravnopravnosti ili nasilja nad ženama.
- Pokrenuti medijske kampanje za destigmatizaciju i rušenje rodno zasnovanih predstava o radu, normama i ulogama žena i muškaraca.
- Angažovati veći broj muškaraca na plaćenim radnim mestima brige o deci, kako bi se unapredile kulturne norme o ulozi muškaraca u brizi o deci.
- Ponovo vrednovati rad u kući i pružanju nege, kako za društvo tako i za privredu. Formalno prepoznati veštine stečene obavljanjem plaćenih i neplaćenih poslova brige.

Severna Makedonija

Uvod

Ekonomija brige podrazumeva plaćeni i neplaćeni rad i usluge koje podržavaju brigu u svim njenim oblicima.⁴⁴ Plaćeni rad u tom smislu podrazumeva usluge koje se pružaju van kuće, na primer brigu o drugim licima koja nisu direktni članovi porodice ili obavljaju kućne poslove van svog domaćinstva. Ekonomija brige je ekonomski dragocena, ali globalno potcenjena.⁴⁵ I dalje je karakteriše nedostatak beneficija i zaštite, odsustvo ugovora, plaćenog odsustva,⁴⁶ niske zarade ili neisplaćivanje zarade i izlaganje fizičkim, mentalnim i, u nekim slučajevima, seksualnim povredama.⁴⁷

Obavljanje usluga brige u domaćinstvu podrazumeva obavljanje kućnih poslova kao što su kuvanje, čišćenje, pranje, peglanje ili briga o članovima porodice, uključujući brigu o deci, brigu o starim ili osobama sa invaliditetom ili o nemoćnim osobama. Ovaj rad je obično nevidljiv, potcenjen i neplaćen i ne podrazumeva srazmernu podelu rada između muškaraca i žena.⁴⁸ Tradicionalno, žene su preuzimale većinu odgovornosti za brigu, što je dovelo do rodne nejednakosti i ekonomskih dispariteta.

Ova rodno predodređena podela rada imala je značajne implikacije, kako na muškarce tako i na žene. Učešće žena u radnoj snazi je ograničeno zbog zahteva koji se odnose na odgovornosti za brigu, što je dovelo do nižih zarada, smanjenih mogućnosti napredovanja u karijeri i sve šireg rodnog jaza u zaradama. Muškarci su, s druge strane, bili manje uključeni u poslove brige, što je ograničilo njihov angažman u brizi i kućnim poslovima. Razumevanje značaja ekonomije brige i odgovor na rodnu dinamiku koju ova ekonomija nosi u sebi od presudne je važnosti za postizanje pravednijeg i inkluzivnijeg društva.

Ekonomija brige nije samo od suštinskog značaja za blagostanje pojedinca, već ima i značajne implikacije po održiv privredni rast. Pružanje usluga brige, kako formalnih tako i neformalnih, doprinosi celokupnom funkcionisanju društva i omogućava odvijanje drugih ekonomskih aktivnosti. Međutim, potcenjivanje i nedovoljno ulaganje u rad brige može narušiti ekonomski razvoj.

Ovaj kratak dokument se prvenstveno osvrće na procenu situacije u Severnoj Makedoniji, i koristi kako primarne tako i sekundarne izvore podataka za ispitivanje podele neplaćenog rada u domaćinstvu, sa ciljem da utvrdi ko troši više vremena na brigu o deci ili drugim članovima porodice i kako su kućni poslovi podeljeni između partnera. Pored toga, vreme koje žene i muškarci troše je pitanje od interesa

za razumevanje društvenih normi i osnovnih faktora koji su ili su mogli da utiču na kreiranje rodni uloga u makedonskom domaćinstvu.

Zvanične statistike iz istraživanja o korišćenju vremena i zaposleni po ekonomskim sektorima

Raspodela vremena i način na koji ljudi dele svoje svakodnevne aktivnosti po prioritetima, uključujući plaćeni rad (razvoj karijere), kućne poslove, brigu o drugima (neplaćeni rad) i aktivnosti za lično ispunjenje i blagostanje, igra ključnu ulogu u razumevanju rodne ravnopravnosti i društvenih rodni normi. Ispitivanje kako pojedinci provode svoje vreme u ovim oblastima baca svetlo na potencijalne disparitete između muškaraca i žena. Državni zavod za statistiku sprovodi istraživanje o korišćenju vremena kako bi prikupio dragocene informacije o prosečnom korišćenju vremena na dnevnom nivou stanovništva u zemlji. Nažalost, poslednji dostupni podaci o korišćenju vremena potiču čak iz 2015. godine kada je istraživanje obavljeno. Od tada, nisu objavljeni novi ili ažurirani podaci o ovim pitanjima. Uprkos ovim ograničenjima, postojeći podaci pružaju dragocen uvid u podelu rada i uključenost žena i muškaraca u obavljanje neplaćenog rada u domaćinstvu.

U jednom tipičnom danu, ljudi u zemlji izdvajaju svoje vreme za različite aktivnosti, od kojih svaka doprinosi različitim delovima njihove svakodnevne rutine.⁴⁹ Najveća količina vremena, 36% (*ekvivalentno 8 sati i 44 minuta*), izdvaja se na **spavanje**, bilo danju ili noću, kao i na sve periode odmora usled invaliditeta. Nakon toga sledi 22% (*5 sati i 17 minuta*) **slobodnog vremena**, koje obuhvata druženje, posetu i prijem gostiju, telefonske razgovore, zabavu, bavljenje kulturnim aktivnostima, sport, šetnju, planinarenje, bavljenje umetničkim aktivnostima, korišćenje računara, čitanje knjiga ili časopisa, gledanje televizije, slušanje muzike i drugo. **Kućni poslovi**⁵⁰ čine 10% (*2 sata i 25 minuta*) dana i podrazumevaju niz zadataka, kao što su priprema hrane, pranje sudova, čišćenje, pranje veša, peglanje, ručni rad, baštovanstvo, nega kućnih ljubimaca, popravke u domaćinstvu, kupovina, briga o deci i druge neodređene aktivnosti u vezi sa domaćinstvom. **Radni odnos** čini 10% (*2 sata i 30 minuta*), uzimajući u obzir glavni posao i bilo koje sporedno zaposlenje, kao i aktivnosti kao što su kratke pauze tokom rada, putovanja u poslovne svrhe, prekovremeni rad, poslovna putovanja, seminari i drugo. **Jelo i piće** čini 9% (*2 sata i 14 minuta*) dnevnih aktivnosti, dok se dodatnih 4% (*56 minuta*) pripisuje drugim aktivnostima lične nege, uključujući ličnu higijenu, zdravstvenu zaštitu, intimne odnose i brigu o članovima domaćinstva, rođacima ili prijateljima. Ostale aktivnosti⁵¹ oduzimaju manje vremena tokom dana.⁵²

Anketni podaci ukazuju na preovlađivanje tradicionalnih rodni uloga u podeli rada. Rezultati naglašavaju da muškarci izdvajaju veći deo svog vremena, otprilike 13.5% (*ekvivalentno 4 sata i 1 minut*), na **plaćeni rad**, za razliku od žena koje posvećuju oko 7.3% (*ekvivalentno 2 sata i 39 minuta*) svog vremena na aktivnosti vezane za njihov radni odnos. Ovaj radni disparitet se preliva i na druge aspekte života, uključujući slobodno vreme i obaveze u kući. Posledično se zaključuje da žene posvećuju značajan deo, otprilike 15.6% (*ekvivalentno 3 sata i 38 minuta*), svog vremena na **kućne aktivnosti**, što je tri puta više od 5% (*ekvivalentno 1 sat i 11 minuta*) vremena koje muškarci izdvajaju za obavljanje takvih zadataka.⁵³ Ovo

nepoklapanje naglašava nesrazmeran teret koji se stavlja na pleća žena kada je reč o obavljanju obaveza u domaćinstvu.

Čak i među zaposlenim stanovništvom, postoji značajan rodni jaz u odgovornostima u domaćinstvu, sa time da žene nose većinu tereta sa vrtoglavih 14% (*ekvivalentno 3 sata i 14 minuta*), dok zaposleni muškarci doprinose sa tek 5% (*ekvivalentno 1 satu i 10 minuta*) u obavljanju ovih zadataka. Nakon detaljnijeg razmatranja kućnih aktivnosti, konkretni zadaci otkrivaju još izraženije rodne disparitete. Posebno, priprema hrane oduzima znatnih 35% (*ekvivalentno 1 satu i 11 minuta*) obima posla žena u domaćinstvu, dok čini samo 7.9% (*ekvivalentno 9 minuta*) odgovornosti muškaraca. Slično tome, pranje sudova čini 8.5% (*ekvivalentno 27 minuta*) kućnih obaveza žena, dok čini svega 1.4% (*ekvivalentno 1 minutu*) odgovornosti muškaraca.⁵⁴

Pored nejednakog udela u obavljanju kućnih poslova, zaposlene žene imaju i manje slobodnog vremena u odnosu na muškarce. Naime, dok žene izdvajaju 15.1% svog vremena (*ekvivalentno 3 sata i 39 minuta*) na svoje slobodno vreme, muškarci imaju privilegiju da posvete 19.1% svog vremena (*ekvivalentno 4 sata i 35 minuta*) na isto.⁵⁵

Ovi podaci otkrivaju značajan trend u pogledu vremena koje žene i muškarci provode na obavljanje kućnih poslova u starosnoj grupi od 25 do 44 godine.⁵⁶ Tokom ovog perioda, vreme koje žene provode na obavljanje kućnih poslova značajno se povećava, dok se kod muškaraca iste starosne dobi smanjuje. Ovaj obrazac daje jasnu sliku patrijarhalne porodične strukture, gde žene preuzimaju većinu odgovornosti u vezi sa brigom o deci, starijim osobama i drugim porodičnim obavezama. Shodno tome, nezaposlene žene često posvećuju svoje vreme na obavljanje kućnih poslova, što im ostavlja ograničene mogućnosti da steknu nove veštine ili steknu radno iskustvo, što bi moglo da unapredi njihovu konkurentnost na tržištu rada. Ova situacija ima direktan uticaj na slobodno vreme i lični razvoj žena. Kako značajan deo svog vremena posvećuju na obavljanje svojih obaveza u domaćinstvu, one automatski imaju manje mogućnosti da se bave kulturnim aktivnostima, sportom, volonterskim radom i drugim aktivnostima u slobodno vreme. Nejednaka podela poslova u domaćinstvu i odgovornosti brige ne samo da produbljuje tradicionalne rodne uloge već i sprečava napredovanje žena u različitim oblastima života.

Zaposlene žene i muškarci po ekonomskim sektorima

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, ukupno je zaposleno 287,360 žena. Među ovim zaposlenim ženama, najveći udeo, 64,611 radnica, nalazi se u proizvodnom sektoru. Sledi trgovina na veliko i malo, popravka motornih vozila i motocikala koji zapošljava 49,207 žena.⁵⁷ U sektoru zdravstva i socijalne zaštite zaposleno je 35,583 žena, što je više od 10,932 muškaraca zaposlenih u istoj oblasti. Ako pređemo na obrazovanje, ono upošljava 29,461 žena u poređenju sa 18,290 muškaraca. Konačno, sektor poljoprivrede, šumarstva i ribarstva takođe ima značajnu zastupljenost žena u ukupnoj zaposlenoj radnoj snazi, sa 24,597 žena koje aktivno rade.⁵⁸

Ako se osvrnemo na distribuciju zaposlenih u različitim sektorima delatnosti izraženu u %, postaje očigledno da većinu radne snage u sledećim sektorima čine žene: Zdravstvena i socijalna zaštita (76.5%); Obrazovanje (61.7%); Delatnost eksteritorijalnih organizacija i tela (56.5%); Stručne, naučne i tehničke delatnosti (56.4%); i Finansijske i delatnosti osiguranja (56.4%). S druge strane, muškarci čine manji deo radne snage zaposlene u ovim sektorima.⁵⁹

Može se primetiti da muškarci čine većinu zaposlenih u delatnostima kao što su građevinarstvo (91.3%), rudarstvo (90.5%), saobraćaj i skladištenje (88.7%), vodosnabdevanje, kanalizacija, upravljanje otpadom i delatnosti sanacije (82.4%) i snabdevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacijom (74.8%). Pored toga, preko 60% radne snage u sektorima javne uprave i odbrane, obaveznog socijalnog osiguranja (68.3%), informisanja i komunikacije (66.3%), usluga smeštaja i hrane (65.4%), poljoprivrede, šumarstva i ribarstva (64.4%), i poslovanja nekretninama (62.6%) takođe čine muškarci.⁶⁰

Uočeni rodni dispariteti u distribuciji zaposlene radne snage u različitim ekonomskim sektorima mogu ukazivati na to da postoji strukovna segregacija, na primer, žene se vide kao pogodnije za zdravstvenu zaštitu i obrazovanje, a muškarci za građevinarstvo ili prevoz. Štaviše, još uvek postoje duboko ukorenjeni rodni stereotipi i društvene norme koje utiču na izbor karijere i mogućnosti. Od malih nogu, devojčice se ohrabruju da krenu putem karijere u tradicionalno „ženskim“ zanimanjima, kao što su ona u sektoru zdravstva, socijalne zaštite, prosvete ili javne uprave.

Ova podela rada i radnih uloga je duboko ukorenjena kako u obrazovnom sistemu, tako i u širem društvu, opstajući duž generacija.⁶¹ Nažalost, ovaj rodno predodređen pristup karijeri utiče na samopouzdanje devojčica i iziskuje dodatnu podršku tokom srednjoškolskih godina u poređenju sa dečacima. Studija „Devojke u tehnologiji“ otkrila je da su devojčice i u malom uzrastu i dok su još uvek u obrazovnom procesu svesne rodnih stereotipa koji ometaju njihov izbor karijere.⁶² One primećuju da društvo ima očekivanja od njih i mogu se suočiti sa izazovima i društvenim preprekama kada teže da postanu, na primer, automehaničari ili konkurišu u tradicionalno „muškim“ zanimanjima.⁶³ Još jedan razlog, između ostalog, može biti ravnoteža između posla i privatnog života i odgovornosti brige. Kao što smo zapazili u prikazanim podacima o korišćenju vremena, ne postoji jednaka podela kada je reč o obavljanju neplaćenog rada u domaćinstvima. Žene često preuzimaju nesrazmeran udeo u dužnostima brige, što može uticati na njihovu sposobnost da pođu putem karijera koje podrazumevaju duže radno vreme.

Društvene norme i percepcije žena o ekonomiji brige i podeli neplaćenog rada

Zemlja je ostvarila značajan napredak kada je reč o rodnoj ravnopravnosti, usvajanjem sveobuhvatnog zakonodavstva koje je u skladu sa osnovnim konvencijama i široko prihvaćenim normama. Uprkos ovim naporima, određene ukorenjene društvene norme i dalje preovlađuju, što dovodi do rodne nejednakosti i diskriminacije na tržištu rada.

Jedna goruća zabrinutost je da je 55.6% žena neaktivno⁶⁴ na tržištu rada.⁶⁵ Ova neaktivnost se može pripisati nekolicini faktora, ali je glavni preovlađivanje tradicionalno rodni uloga u društvu, koje postaju još izraženije nakon braka ili rađanja dece. Mnoge žene odlučuju da ostanu neaktivne i prihvataju ulogu domaćica na puno radno vreme, posvećujući tri puta više vremena na obavljanje kućnih poslova nego muškarci.⁶⁶ Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, značajan deo neaktivnih žena, ili 41%, klasifikovane su kao domaćice. Vreme koje su žene u zemlji posvećuju⁶⁷ na obavljanje aktivnosti u domaćinstvu značajno raste za starosnu grupu žena od 25 do 44 godine, dok se smanjuje za muškarce iste starosne dobi⁶⁸ što ukazuje na rodni disparitet. Shodno tome, nezaposlene žene često posvećuju svoje vreme i energiju na obavljanje ovih obaveza, što im ostavlja ograničene mogućnosti da steknu nove veštine ili radno iskustvo, koji umanjuju njihovu konkurentnost na tržištu rada.

Štaviše, vredni napomenuti da neke mere, kao što je zatvaranje vrtića pre tri godine (zbog KOVIDA-19), mogu nenamerno institucionalizovati rodne uloge i stereotipe. Na primer, primenjena je mera kojom je omogućeno da jedan roditelj dece mlađe od deset godina bude pušten sa posla radi brige o detetu. Nažalost, to je dovelo do toga da je samo svaki peti roditelj bio otac, što je dovelo do toga da su majke preuzele tri četvrtine ukupnog tereta brige.⁶⁹ Manje iskorišćavanje pogodnosti ove mere od strane muškaraca može se pripisati činjenici da oni obično imaju sigurnije i često bolje plaćene poslove, jačajući tradicionalni rodni stereotip o muškarcima kao primarnim izdržavaocima. Ovaj primer ilustruje kako određene politike mogu još više ojačati postojeće rodne uloge, gde se od žena očekuje da daju prioritet odgovornostima brige, dok se muškarci vide kao glavni pružaoci u radnoj snazi. U tom smislu, nalazi Indeksa rodne ravnopravnosti pokazuju da žene u S. Makedoniji zarađuju manje i da su u većem riziku od siromaštva u odnosu na muškarce. Niže zarade, kraći radni vek za 10 godina i veća neaktivnost na tržištu rada doprinose većem riziku od siromaštva i ekonomske ranjivosti.⁷⁰

Neaktivnost žena u radnoj snazi i poteškoće u pronalaženju dostojanstvenog posla mogu se pripisati njihovim tradicionalnim reproduktivnim ulogama, koje često od njih zahtevaju da daju prioritet odgovornostima brige o deci. Ovo pitanje još više usložnjava i neadekvatna dostupnost pogodnosti, posebno vrtića, zbog čega je majkama teško da usklade posao i porodične obaveze. Prethodna istraživanja su pokazala značajan nedostatak slobodnih mesta u vrtićima, što je problem koji preovlađuje u svakoj opštini širom zemlje.⁷¹

Percepcije žena u ekonomiji brige i podela neplaćenog rada

U sklopu ove aktivnosti, organizovali smo dve diskusije u fokus grupi koje su uključivale raznoliku grupu žena iz različitih ličnih, obrazovnih i profesionalnih miljea, iz različitih starosnih grupa. Tokom ovih diskusija, žene su otvoreno podelile svoja iskustva i perspektive u vezi sa podelom rada i vremenom koje provode na obavljanje neplaćenih kućnih poslova. Ove aktivnosti su obuhvatale širok spektar zadataka, uključujući kuvanje, čišćenje, pranje veša, brigu o deci i o članovima porodice.⁷²

Dok je danas sve veća svest o potrebi za pravednom podelom neplaćenog rada, tradicionalno su žene često nosile ceo teret kućnih poslova, posebno ako su bile nezaposlene. Učesnice su priznale da podela rada unutar domaćinstva zavisi od radnog statusa partnera. Ako su oboje zaposleni, kućne poslove treba podeliti. Zanimljivo je da su se posebni kućni zadaci i dalje posmatrali kroz tradicionalne rodne uloge. Na primer, obično se očekivalo da popravke kućnih aparata i radove u dvorištu obavljaju muškarci, a da žene čiste.

Samohrane majke, s druge strane, često dobijaju pomoć od svoje dece. Tokom razgovora, jedna učesnica, razvedena majka koja živi sa dvoje dece, je istakla kako funkcionišu kao tim u obavljanju kućnih poslova. Uprkos finansijskim ograničenjima činjenice da su joj deca studenti, oni su aktivno učestvovali u podeli i obavljanju kućnih zadataka.

Kada žene u početku dozvole svojim partnerima da izbegnu kućne poslove, to može ustaliti obrazac u kome muškarci prihvataju i uzdržavaju se od učešća u takvim zadacima. Uprkos određenom naporu, mnoge učesnice su istakle da podela rada nije u potpunosti jednaka. Dok su muževi ili partneri donekle doprinosili obavljanju neplaćenih poslova, žene su često osećale veći teret. Muškarci su, prema njihovom iskustvu, pokazali ograničeno interesovanje za učenje kućnih poslova i imali su tendenciju da izbegavaju zadatke kao što je pranje sudova. Upotreba kućnih aparata, poput mašine za pranje veša, navedena je kao primer gde muškarci „ne znaju da je koriste“.

Iako obrazovanje i vaspitanje utiču na razvoj ličnosti, žene generalno veruju da je na njima da odluče šta će, a šta nikada neće biti deo njihovog odnosa sa partnerom. Jedna učesnica je podelila lični primer iz svoje porodice. Njen otac je aktivno učestvovao u kućnim poslovima, uključujući pranje sudova i kuvanje. Uprkos spremnosti njenog oca da učestvuje, ona razmišlja o mogućnosti da ponekad same žene nenamerno ojačavaju tradicionalno rodne uloge u svojim odnosima. Ona napominje da ne može lako da promeni ponašanje svog muža ako je dugo u braku, naglašavajući složenost promene već ustaljenih obrazaca.

Na pitanje ko bi mogao uticati na muškarce da ne učestvuju u kućnim poslovima, učesnice su ukazale da roditelji potencijalno igraju ulogu u oblikovanju ovih uverenja. Jedna učesnica se duhovito prisetila incidenta iz svoje prošlosti kada je ohrabrivala svog sina da koristi usisivač. Njegov otac ga je naizgled obeshrabrio da ponovo pokuša da usisava. Ova anegdota naglašava kako unapred stvorene ideje i negativna iskustva mogu odvratiti muškarce od učešća u kućnim poslovima.

Tokom diskusije o vremenu potrebnom za obavljanje neplaćenog rada u domaćinstvu, učesnice su naglasile da poslovi kao što su pranje veša ili čišćenje mogu biti posebno vremenski zahtevni. Većina žena je izrazila uverenje da i dalje ulaže više truda i vremena u obavljanje kućnih poslova, u poređenju sa svojim muškim partnerima, sa procenama u rasponu od 60% do 80% ukupnih zadataka. Ovo neslaganje se često pripisuje različitim faktorima, kao što su to što njihovi partneri ne rade dobro ove zadatke ili prosto nisu voljni da doprinesu ovim odgovornostima.

Jedna učesnica je izrazila zajedničko mišljenje, navodeći da, iako bi mogla da kaže da je podela poslova 50-50 kada su u pitanju izazovniji zadaci kao što je čišćenje, ona na kraju preuzima veći deo. Ona preferira da sama čisti nego da menja zadatke i da je nezadovoljna rezultatima svog partnera. Poklanjanje pažnje na detalje i sklonost ka kontroli doprinose da ona preuzima veći udeo poslova. Druga učesnica preferira da čisti sama i dok njen muž ima zadatak da izvede decu napolje, ona sama bira da ostane i očisti kuću.

Što se tiče brige o deci i pomoći sa domaćim zadacima, žene generalno preuzimaju više odgovornosti. Međutim, muškarcima se uključuju u aktivnosti kao što su roditeljski sastanci, odbacivanje ili uzimanje dece iz obdaništa ili škole. U slučajevima kada imaju više dece, oba partnera nemaju drugog izbora do da podele ove dužnosti, često posećujući odvojene sastanke istovremeno. U situacijama kada su deca bolesna, majke su te koje prvenstveno odsustvuju sa posla da bi se brinule o njima. Ovo ukazuje na to da žene često žrtvuju svoju karijeru zbog društvenih normi i očekivanja oko brige. Ova očekivanja mogu stvoriti neravnotežu u dinamici između posla i privatnog života, utičući na profesionalni rast i mogućnosti žena.

Iz diskusija je postalo očigledno da se žene bore da nađu vreme za sebe, usled zahtevnih kućnih obaveza. Na pitanje kako bi provodile slobodno vreme kada bi se teret kućnih poslova ravnomernije podelio, one su izrazili želju da se sa porodicom bave rekreativnim aktivnostima, a da pritom posvete vreme za sebe i svoja lična interesovanja. S druge strane, prema njihovom iskustvu, muškarcima generalno imaju više fleksibilnosti u upravljanju svojim vremenom tokom dana, jer nisu preopterećeni kućnim poslovima.

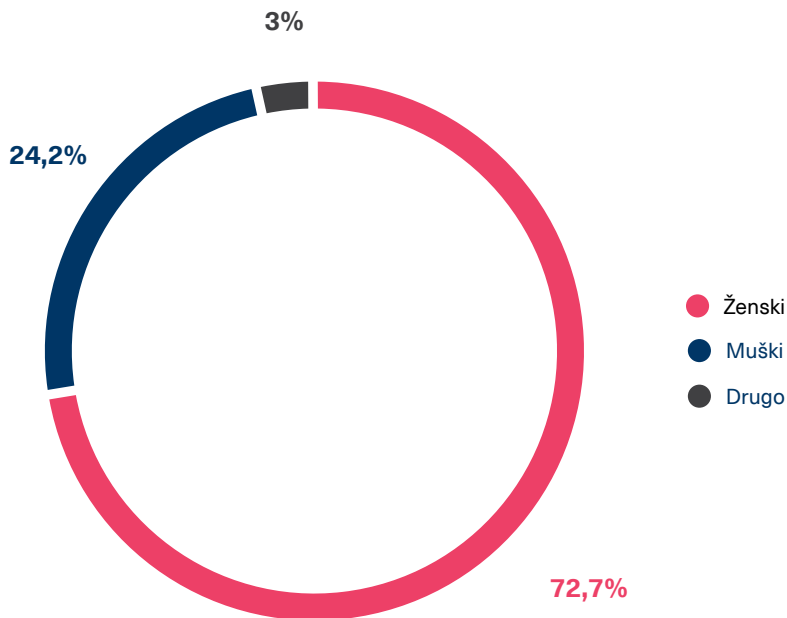
Učesnice su istakle da pitanja o kojima se govorilo vode svoje korene u ranom dobu socijalizacije. Devojčice imaju tendenciju da budu izložene igračkama i aktivnostima koje jačaju tradicionalno rodne uloge, naglašavajući njihove uloge negovateljica i domaćica. S druge strane, dečaci se podstiču da se igraju igračkama poput automobila ili aviona koje se smatraju više „muškim“, što možda ne uključuje obaveze u domaćinstvu. Naglašen je i uticaj roditelja, jer neki odgajaju dečake, a da ih od malih nogu ne uključuju u podelu poslova u domaćinstvu.

Analiza anketnih podataka

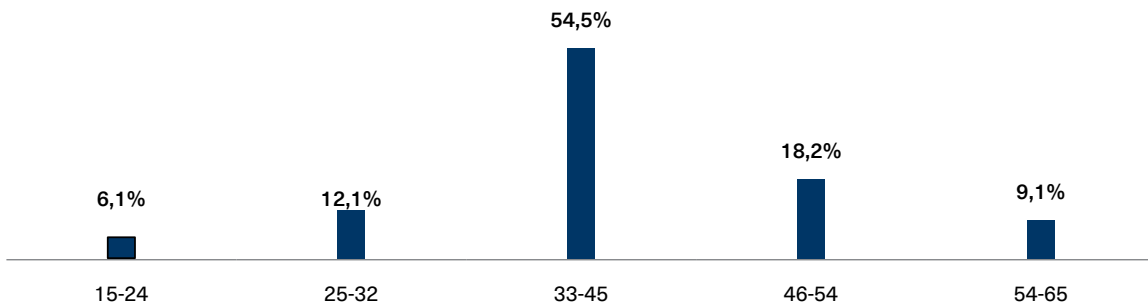
U sklopu ove aktivnosti sprovedena je kratka onlajn anketa sa ciljem da se preispitaju uloge žena i muškaraca iz S. Makedonije kada je reč o podeli neplaćenog rada u domaćinstvu, uključujući brigu o deci. Upitnik se sastojao od 10 pitanja, a podaci su prikupljeni nasumičnim odabirom ispitanika koji su pristupili dostupnom linku.

Od ukupnog broja ispitanika koji su popunili onlajn upitnik, 72.7% su bile žene, 24.2% su muškarci, a 3% su se identifikovali kao drugi. Svi ispitanici žive u gradu ili urbanoj sredini.

Grafikon 7. Ispitanici po polu

Grafikon 8. Ispitanici po starosnoj dobi

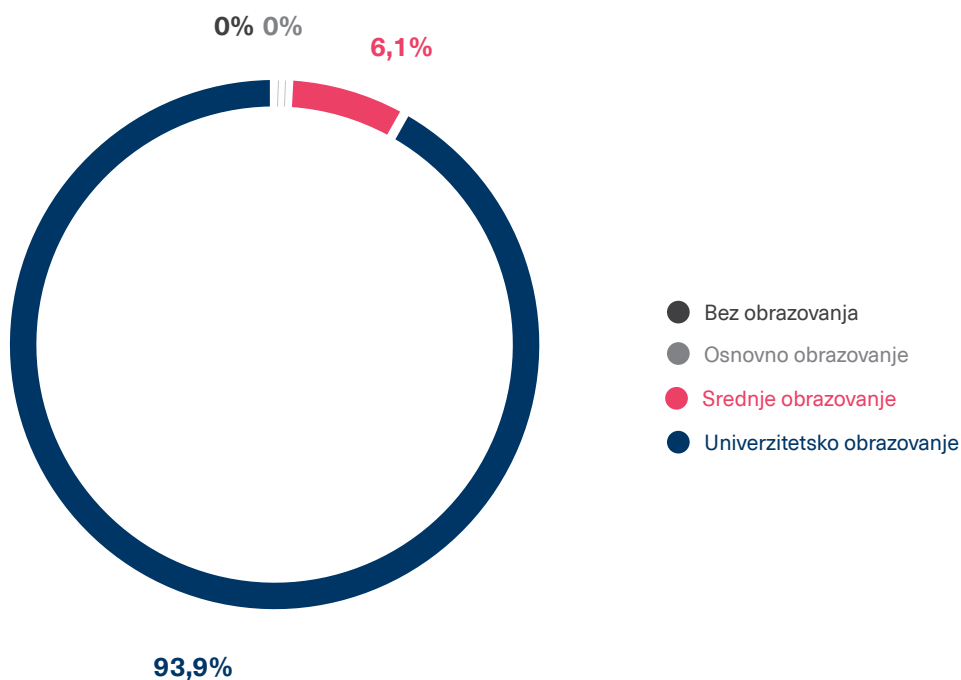

Prema starosnoj strukturi prikazanoj na grafikonu, može se primetiti da većina ispitanika, odnosno 54.5%, čini starosna grupa od 33 do 45 godina. Sledeća značajna starosna grupa su osobe od 46 do 54 godine i čini 18.2% ispitanika. Starosna grupa od 25 do 32 godine je zastupljena sa 12.1%, dok osobe od 54 do 65 godina čine 9.1% anketirane populacije. Najmlađa starosna grupa, osobe od 15 do 24 godine, čini samo 6.1%.

Što se tiče najvišeg nivoa obrazovanja, od ukupnog broja ispitanika, 93.9% ima univerzitetsku ili visoku stručnu spremu, dok 6.1% ima srednju stručnu spremu.

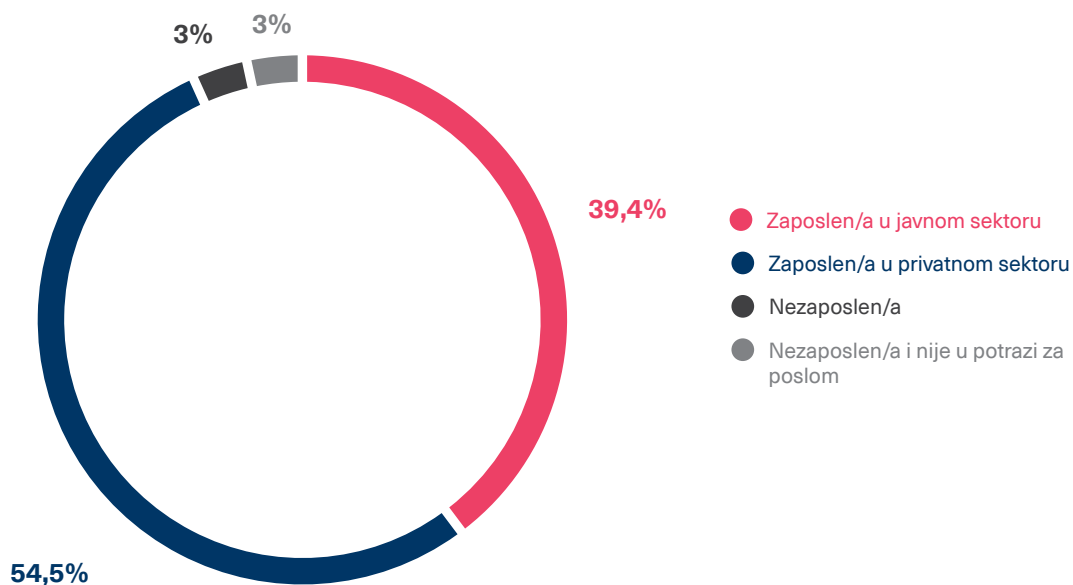
Ako se analizira ekonomski status ispitanika, može se uočiti da je većina njih ili 93.9% zaposleno. Od zaposlenih, 54.5% je zaposleno u javnom sektoru, a 39.4% u privatnom sektoru. Preostali ispitanici spadaju u dve kategorije: nezaposleni (3%) i oni koji su nezaposleni, ali ne traže aktivno posao (3%). Na pitanje zašto ne traže posao, razlog su bile niske plate.

Grafikon 9. Ispitanici po obrazovanju

Ispitanici su upitani kojom kućnom aktivnošću se najviše bave. Najveći procenat njih ili 42.4%, odgovorio je da se prvenstveno bavi čišćenjem, 18.2% brigom o deci, a 12.1% kuvanjem. Pored toga, 3% je reklo da se uglavnom bavi brigom o starima, a još 3% je navelo peglanje kao svoj glavni zadatak. Zanimljivo je da je 6% izjavilo da obavlja kombinaciju navedenih zadataka. S druge strane, istaknutih 15.1% odgovorilo je da se ne bavi nijednom od navedenih aktivnosti.

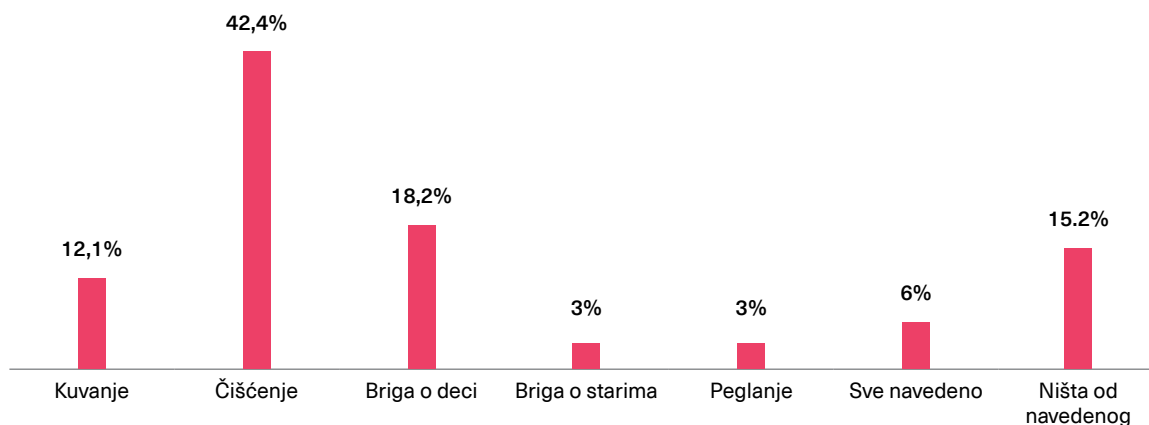
Grafikon 10. Ispitanici po ekonomskom statusu

Na pitanje o podeli kućnih poslova, većina ispitanika, njih 93.9%, izrazila je uverenje da oba partnera treba da dele odgovornosti. Nasuprot tome, samo 6.1% veruje da žene treba da budu isključivo odgovorne za kućne poslove.

Što se tiče odgovornosti za brigu o deci, još jednom, značajna većina, koja čini 90.9% ispitanika, veruje da oba roditelja treba da dele obaveze brige. Nasuprot tome, manji deo, 9.1%, navodi da majke treba da budu prvenstveno odgovorne za brigu o deci.

Grafikon 11. Kojom kućnom aktivnošću se najviše bavite?

Većina ispitanika, tačnije 66.7%, najviše sati dnevno posvećuje na obavljanje plaćenog rada. Pored toga, njih 6.1% svoje vreme izdvaja na brigu o deci, a još 6.1% za kupovinu namirnica. Značajno manji deo učesnika veći deo dana provodi u slobodnim aktivnostima, brizi o sebi ili u baštovanstvu.

Grafikon 12. Ko treba da radi kućne poslove?

Zaključak

Rodni dispariteti u obavljanju neplaćenog rada imaju dubok uticaj na kvalitet života žena i njihov lični i profesionalni razvoj. Nejednaka raspodela kućnih poslova stavlja značajan teret na pleća žena, ostavljajući im ograničeno vreme za ostvarivanje ličnih interesovanja i brigu o sebi. Nasuprot tome, muškarci često imaju veću fleksibilnost u upravljanju svojim vremenom, jer nisu opterećeni istim obimom osnovnih kućnih poslova. Ovaj disparitet nije bio evidentan samo u statističkim podacima, već je i potvrđen kroz diskusije o ovoj temi.

I društvo i javne institucije igraju ključnu ulogu u rešavanju pitanja neplaćenog rada. Oni bi trebalo da sarađuju kako bi se usredsredili na obrazovanje i inicijative za podizanje svesti koje bacaju svetlo na značaj neplaćenog rada. Ovi naponi moraju obuhvatiti promotivne aktivnosti koje imaju za cilj da pobiju postojeće stereotipe vezane za podelu neplaćenog rada, u isto vreme naglašavajući vrednosti neplaćenog rada i brige. Tim putem, možemo postepeno transformisati društvene stavove prema ovim odgovornostima. Štaviše, ključno je negovati kulturu uvažavanja i priznanja za neplaćeni rad i brigu, ne samo u porodici već i u društvu u celini.

Ohrabrujuće je utvrditi kroz istraživanje da neke porodice osporavaju ove tradicionalne norme usvajanjem uravnoteženijeg pristupa podeli zadataka. Ovo samo ilustruje da je promena moguća kada se ulažu svesni naponi da se odstupi od rigidnih rodnih uloga i očekivanja. Da bi se postiglo pravednije društvo, neophodno je promovisati otvorene razgovore o zajedničkim odgovornostima u domaćinstvima i promenama, podsticanjem svih članova porodice da učestvuju u širokom spektru aktivnosti domaćinstva i brige, bez obzira na njihov pol.

Od ključne je važnosti dati prioritet sprovođenju rodno osetljivih politika na nacionalnom nivou. Donosioci politike moraju preuzeti inicijativu da razviju i donesu delotvorne i rodno odgovorne javne politike koje se direktno bave postojećom nejednakom podelom neplaćenog rada i odgovornosti brige. Takve politike treba da nastoje da promovišu roditeljsko odsustvo i za majke i za očeve, da ponude finansijsku podršku ili subvencije za troškove brige o deci i da obezbede podsticaje za kompanije koje aktivno zagovaraju ravnotežu između poslovnog i privatnog života za svoje zaposlene.

Javne politike koje podržavaju ravnotežu između poslovnog i privatnog života trebalo bi da omoguće ženama i muškarcima da ispune svoje odgovornosti, kako kod kuće tako i u karijeri, a da pritom ne ugroze jedno zarad drugog. U zaključku, odgovor na pitanje nejednake podelu neplaćenog rada u domaćinstvu iziskuje kolektivne napore pojedinaca, porodica i društva u celini. Osporavanjem tradicionalnih rodnih uloga, promovisanjem otvorene komunikacije i zagovaranjem politika podrške, možemo težiti budućnosti u kojoj će žene imati više vremena za lični razvoj i pravedniju podelu kućnih obaveza. Takva promena će dovesti do većeg ekonomskog osnaživanja žena i inkluzivnijeg i progresivnijeg društva generalno.

Crna Gora

Uvod

Crna Gora ima malu, otvorenu privredu, zasnovanu prevashodno na uslužnom sektoru, turizmu i trgovini. Upravo iz tog razloga je KOVID-19 značajno uticao na zemlju a njena ekonomska aktivnost se 2020. godine smanjila za skoro 16%. 2020. godine BDP Crne Gore iznosio je 4,186 miliona evra, odnosno 6,737 evra po glavi stanovnika. Tokom 2021. godine, crnogorska privreda je počela da se oporavlja, i ostvarila je rast realnog BDP-a od 12.4%. Rast je u najvećoj meri posledica veće turističke aktivnosti, ali i pozitivnijih trendova u trgovini, saobraćaju i industriji. U prvom kvartalu 2022. realni BDP je porastao za 7.2%. Međutim, izbijanje rata u Ukrajini i prateći razvoj događaja značajno su pogoršali perspektivu Crne Gore u 2022. godini. Na primer, Svetska banka je smanjila procenjenju stopu rasta na 3.6%, sa procenjenih 5.9% pre rata. Očekuje se da će rat imati veliki uticaj na turizam koji će potom uzrokovati smanjenje potrošnje i negativno uticati na zapošljavanje.

Iako tradicionalni sektori daju glavni doprinos privrednom rastu, poslednjih godina novi sektori kao što su finansijske usluge, IT usluge i sektor kreativnih usluga daju sve značajniji doprinos ekonomskom razvoju. Očekuje se da će ti sektori nastaviti da povećavaju svoje učešće u ekonomskoj aktivnosti i u budućnosti.

Zbog ograničene ekonomske aktivnosti, u Crnoj Gori je poslednjih godina nezaposlenost predstavljala značajan izazov. Ukupan broj nezaposlenih u 2021. godini iznosio je 42.2 hiljade ili 16.6% što je najviši nivo nezaposlenosti od 2005. godine. S druge strane, broj zaposlenih, nakon velikog pada tokom prve polovine godine, je porastao tokom druge polovine godine, što je odraz veće ekonomske aktivnosti. Shodno tome, na kraju 2021. godine stopa zaposlenosti iznosila je 51%.¹

---

¹ MONSTAT, stopa zaposlenosti 2021.

Rodna ravnopravnost

Prema popisu iz 2011. godine, što je poslednji dostupan popis, u Crnoj Gori živi 620,029 stanovnika, od kojih 50.6% čine žene. Tokom 2011. godine, od sve živorođene dece u Crnoj Gori, 52% su bili dečaci a 48% devojčice (IPSOS, 2015b).

Nakon nezavisnosti 2006. godine, Crna Gora je kao članica UN i OEBS-a 2006. godine potpisala Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i postala 47. članica Saveta Evrope 2007. godine. 2017. godine postala je članica NATO-a. Crna Gora je započela pregovore sa EU juna 2012. godine. Crna Gora je ratifikovala sve značajne međunarodne dokumente i integrisala ih u svoj pravni okvir stvarajući preduslove za izradu politika i mera koje se odnose na zaštitu ljudskih prava i postizanje rodne ravnopravnosti.

Pravni okvir u ovoj oblasti, pored Ustava, definiše i **Zakon o zabrani diskriminacije**, koji je usvojen 2010. godine, i **Zakon o rodnoj ravnopravnosti** usvojen 2007. Kada je reč o nacionalnom strateškom okviru, **Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine je** usvojena 2016. godine. U tom smislu, mere i pod-mere definisane u sklopu strateškog cilja „Podstaći aktivan odnos ključnih zainteresovanih strana ka održivosti u razvoju“ 15 su u skladu sa SOR516.

Neki od očekivanih rezultata do 2030. godine su:

- otklonjena politička, ekonomska i svaka druga rodno zasnovana diskriminacija;
- najmanje 40% žena u organima političkog odlučivanja na nacionalnom i lokalnom nivou;
- otklonjeni svi vidovi nasilja nad svim ženama i devojka u javnoj i privatnoj sferi, uključujući i trgovinu ljudima;
- rodno ravnopravno učešće u neplaćenom radu;
- rodno ravnopravan udeo u nezaposlenosti;
- ojačati nacionalni mehanizam za rodnu ravnopravnost.

Još jedan važan dokument koji osmišljava mere u pogledu rodne ravnopravnosti je **Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori 2021–2025**. Strategija je zasnovana na proceni Akcionog plana za postizanje rodne ravnopravnosti 2017-2021. Plan koji je istekao pre skoro dve godine zasnivao se na osam oblasti Pekinške deklaracije i Platforme za akciju u kojima je Crna Gora izabrala da deluje. Osnovni strateški cilj nove strategije je „*Podići nivo rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori do 2025. godine*“.

Operativni ciljevi podrazumevaju unapređenje sprovođenja postojećeg normativnog okvira u vezi sa politikom rodne ravnopravnosti i zaštite od rodno zasnovane diskriminacije, i unapređenje obrazovne, kulturne i medijske politike kako bi se smanjio nivo stereotipa i predrasuda prema ženama i osobama različitog rodno identiteta. Krajnji operativni cilj podrazumeva povećanje učešća žena i osoba različitog rodno identiteta u oblastima koje omogućavaju pristup prirodnim i društvenim resursima i koristi od njihovog korišćenja. Neke od konkretnih mera su:

- Standardizacija postupaka za oblikovanje javnih politika;
- Edukacija zaposlenih i upravnog osoblja u institucijama o ključnim pitanjima i konceptima iz oblasti rodne ravnopravnosti i njihovim obavezama u oblasti rodne ravnopravnosti u skladu sa zakonom;
- Uvođenje rodno odgovornih sadržaja i obavezna upotreba rodno osetljivog jezika u nastavne planove i nastavu;
- Podsticanje medija da uvedu rodno odgovorne programe i koriste rodno osetljiv jezik;
- Organizovanje kampanja za ravnomerniju raspodelu kućnih poslova, brige o deci, starima, osobama sa invaliditetom i sl. između muškaraca i žena i redovno pratiti podatke o učešću muškaraca i žena u obavljanju neplaćenih poslova brige i kućnih poslova;

Oснаžiti žene i ljude različitog rodnoг identiteta da učestvuju u donošenju političkih odluka. Prema Rodnom profilu za 2021. godinu, koji su objavili UNDP i Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava (UNDP; 2021), crnogorsko društvo i dalje je patrijarhalno, iako je evidentno da su se zakonodavstvo i politike promenili i značajno doprineli napretku u rodnoj ravnopravnosti. Izveštaj potvrđuje da tradicionalne rodne uloge i rodni stereotipi preovlađuju u svim sferama života, posebno u kući, političkom životu, tržištu rada i obrazovanju. Veliko prisustvo i uticaj običajnih normi posebno se ogleda kada je reč o nasleđu, zemljištu i vlasništvu nad nepokretnom imovinom – podaci pokazuju da su žene vlasnice samo 4% kuća i 8% zemljišta. Zastupljenost žena u organima odlučivanja i na rukovodećim funkcijama u ekonomskoj sferi i dalje je niska. Međutim, evidentan je neznatan porast učešća žena u političkom životu, što takođe izaziva nasilje nad njima, posebno u javnoj sferi.

Iako su žene obrazovanije od muškaraca, one i dalje čine većinu nezaposlenih. 67% specijalista i 61% magistara su žene, ali žene čine 44% zaposlenog i aktivnog stanovništva. Pored toga, izveštaj ističe nekoliko sektora u kojima žene ostaju nevidljive u smislu posebnih politika, kao što su klimatske promene, energija i transport. Ono što je najvažnije, izveštaj naglašava da je nasilje nad ženama, u svojim različitim oblicima, i dalje najviše rasprostranjeno kršenje ljudskih prava žena.

Indeks rodne ravnopravnosti² takođe daje dobar uvid u položaj žena u zemlji. Prema posljednjim dostupnim podacima Uprave za statistiku, Indeks rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori (MONSTAT, 2023) za 2023. godinu iznosi 59.3, što predstavlja porast od 4.3 indeksna poena u odnosu na indeks iz 2019. godine. U poređenju sa EU-27, Crna Gora beleži nižu vrednost indeksa za 9.3 indeksna poena. Indeks u glavnim domenima rodne ravnopravnosti pokazuje najveći jaz rodne ravnopravnosti u oblasti novca (niža vrednost indeksa za 20.7 indeksnih poena u odnosu na prosek EU-27), dok je najmanji jaz u Crnoj Gori u odnosu na prosek EU-27 zabeležen u oblasti zdravstva (niža vrednost indeksa za 0.8 indeksnih poena u odnosu na prosek EU-27).

---

2 Indeks rodne ravnopravnosti meri rodnu ravnopravnost u državama članicama EU u šest domena: rad, novac, znanje, vreme, moć i zdravlje. Vrednost indeksa je prikazana na skali od 1 do 100, gde 1 predstavlja potpunu nejednakost, dok vrednost 100 predstavlja potpunu jednakost.

Rodna ravnopravnost podrazumeva podjednako učešće žena i muškaraca, kao i osoba različitih rodnih identiteta u svim sferama javnog i privatnog sektora, jednak položaj i jednake mogućnosti za ostvarivanje svih prava i sloboda i korišćenje ličnih znanja i veština za razvoj društva, kao i ostvarivanje jednake koristi od radnih postignuća.”

(UNDP, Profil rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori, 2021)

Domen novca meri rodnu neravnopravnost u pristupu finansijskim resursima i ekonomski položaj žena i muškaraca i iznosi 61.9%. Prvi pod-domen, Finansijski resursi koji obuhvata mesečne zarade i primanja žena i muškaraca, je veoma nizak i iznosi 48.2. Drugi pod-domen, Ekonomski resursi, pokriva rizik od siromaštva i raspodelu primanja između žena i muškaraca, a njegova vrednost je 79.6.

Domen **znanja** (meri rodnu neravnopravnost u obrazovnim dostignućima, učešće u celoživotnom obrazovanju i obuci) iznosi 53.4. Pod-domen Obrazovnih dostignuća meri se pomoću dva pokazatelja: % diplomiranih žena i muškaraca, i procenat žena i muškaraca u formalnom i neformalnom celoživotnom obrazovanju i obuci. Vrednost ovog pod-domena iznosi 67.1. Drugi pod-domen Segregacija beleži vrednost od 42.4 i pokriva rodnu segregaciju u tercijarnom obrazovanju kroz procenat žena i muškaraca među studentima u oblastima obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, humanističkih nauka i umetnosti.

- Domen vremena meri rodne nejednakosti u izdvajanju vremena za brigu, kućne poslove i društvene aktivnosti. Vrednost ovog pod-domena iznosi 58.9. Prvi pod-domen Brige meri rodne razlike kod žena i muškaraca u svakoj uključenosti u brigu i obrazovanje njihove dece ili unučadi, o starijim ili osobama sa invaliditetom, kao i njihovo učešće u kvanju i kućnim poslovima. Vrednost ovog pod-domena iznosi 61.7. Vrednost drugog pod-domena Društvene aktivnosti iznosi 56.2.

- Domen moći meri rodnu ravnopravnost na najvišim pozicijama odlučivanja u političkoj, ekonomskoj i društvenoj sferi, a njena vrednost iznosi 44.1 Najniža vrednost postoji za pod-domen ekonomske moći koji meri rodnu ravnotežu u ekonomskom odlučivanju i iznosi 34.7.

- Domen **zdravlja** meri tri aspekta rodne ravnopravnosti u vezi sa zdravljem: zdravstveni status, zdravstveno ponašanje i pristup zdravstvenim uslugama. Vrednost ovog domena iznosi 87.9. Pod-domen Zdravlje beleži najnižu vrednost od svih zdravstvenih pod-domena i iznosi 81.1.

Iako postoji zaokružen pravni okvir, aktuelni podaci jasno ukazuju na podatak da se žene u Crnoj Gori i dalje suočavaju sa značajnom nejednakošću u skoro svim sferama. Ovo ukazuje da još uvek nedostaje adekvatna primena postojećih zakona. Ovaj rad ne iziskuje napore donosilaca odluka i institucija, već tesno partnerstvo sa međunarodnim organizacijama i OCD, imajući u vidu da rodna ravnopravnost predstavlja razvojno pitanje i uslov za prosperitet svake zajednice.

Postoji nekoliko sektora u kojima žene, osim što su zaposlene ili članice upravnih tela, ostaju nevidljive u smislu posebnih politika, kao što su klimatske promene, energija i transport. Opšte znanje o procedurama uvođenja rodne perspektive u javnoj upravi nije zadovoljavajuće i ostavlja prostor za kontinuirana poboljšanja koja su ključna za sprovođenje rodno informisanih politika u svim sektorima. Postojeća zakonska regulativa to omogućava, ali i iziskuje poboljšanja, posebno kada su u pitanju kaznene odredbe.

Doprinos žena privredi crne gore

Izveštaj UNDP-a za Crnu Goru pod nazivom „Doprinos žena ekonomiji Crne Gore – neplaćeni ženski rad i nega tokom kovida-19“, (UNDP, 2020) nastoji da proceni doprinos žena ukupnoj privredi. Izveštaj pokazuje da iako je broj žena u Crnoj Gori nešto veći od broja muškaraca, žene manje doprinose BDP-u zemlje. Za to postoje dva razloga: manji broj zaposlenih žena i njihovo zapošljavanje u sektorima sa nižim neto zaradama.

Prema podacima predstavljenim u izveštaju, ukupan doprinos žena BDP-u Crne Gore iznosi €2.038 milijardi, što je BDP zemlje na kraju 2018. Dakle, iako je broj žena veći od muškaraca, doprinos BDP-u je manji. Sektori u kojima žene najviše doprinose su trgovina (€332,888,000); javna uprava i odbrana i obavezno socijalno osiguranje (€142,776,000), i obrazovanje (€132,164,000).

Kako su zaposlene u sektorima koji su bili pod dominantnim uticajem KOVIDA-19, žene su teško pogođene ovom krizom. Prema podacima (UNDP, 2020), broj zaposlenih žena je opao za 5,721 zbog KOVIDA-19; ukupan pad neto zarada koje su primale žene na kraju juna u odnosu na kraj februara 2020. godine iznosio je €2,347,600. Najveći procenat žena je ostao bez posla u sledećim sektorima: trgovina (1.674, što predstavlja skoro 30% ukupnog broja žena koje su ostale bez posla); poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo (797) i usluge smeštaja i ishrane (499). Kada je reč o padu zarada, žene su zabeležile pad neto zarada u sledećim sektorima: usluge smeštaja i ishrane (€2,575,200); poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo (€2,016,000); trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila i motocikala (€939,600). Žene su više zarađivale u sledećim sektorima: zdravstvena zaštita i socijalna zaštita; obrazovanje; javna uprava; informisanje; građevinarstvo; vodosnabdevanje; snabdevanje električnom energijom i rudarstvo. Međutim, pad u ostalim sektorima je nadmašio povećanje, što je rezultiralo neto efektom od -€2,347,600.³

---

³ ESPN Profil Crne Gore 2020 - 2021.

Neplaćeni rad

Prema opšteprihvaćenju definiciji, neplaćeni rad brige i obavljanja kućnih poslova podrazumeva sve nepriznate i neplaćene aktivnosti koje se odvijaju u domaćinstvu, uključujući brigu o drugima, kao što su deca ili starije osobe, i indirektnu negu, kao što su kuvanje, čišćenje i drugi kućni poslovi. Koliko i plaćena briga, neplaćena briga i rad u kući su kritični za blagostanje pojedinca i društva u celini, jer doprinose boljem funkcionisanju celokupnog društva. Uprkos takvom značaju za opšte dobro, praktično sve zemlje izostavljaju neplaćenu negu i rad u kući iz svojih ekonomskih politika zbog pretpostavke da je, za razliku od standardnih procedura za merenje tržišnog rada, preteško ih izmeriti.

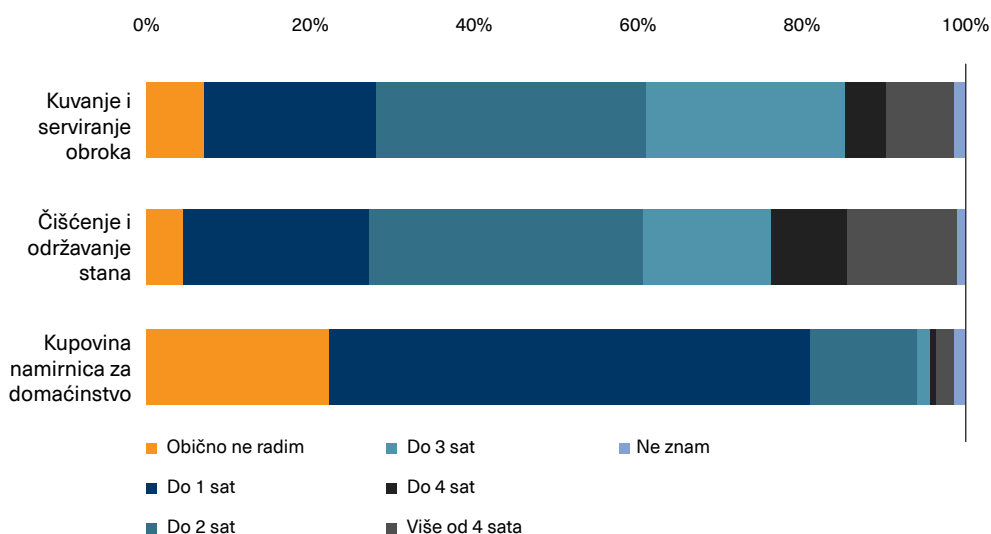
Štaviše, potpuno je neopravdano ove podatke smatrati manje relevantnim za osmišljavanje ekonomske i socijalne politike. Međutim, ignorisanje ove vrste neplaćenog rada dovodi do potpuno netačnih zaključaka o socio-ekonomskom položaju pojedinaca, posebno žena, budući da one obično provode nesrazmerno više vremena na obavljanje ovakvih vidova neplaćenog rada u odnosu na muškarce; ovo na kraju utiče na njihovu sposobnost da učestvuju u plaćenju ekonomiji. Upravo ova pitanja u konačnici dovode do velikih razlika u zapošljavanju, plaćanju za rad i ostvarivanju penzije. Prema podacima Međunarodne organizacije rada (MOR) za 64 zemlje koje čine dve trećine svetske radne snage, čak 16.4 milijardi sati dnevno se provede na obavljanje neplaćenog rada brige – što je ekvivalentno dve milijarde ljudi koji rade osam sati dnevno bez ikakve naknade. Ako bi se takve usluge vrednovala na osnovu minimalne zarade po satu, iznosile bi 9% globalnog BDP-a ili 11 biliona dolara (USD 11,000,000,000,000), po paritetu kupovne moći u 2011.

Izveštaj MOR-a „Briga i poslovi brige za budućnost dostojanstvenog rada“ obuhvata sledeće važne podatke: žene obavljaju 76.2% ukupnog broja sati neplaćenog rada u oblasti brige, tri puta više od muškaraca. Takođe navodi da neplaćeni rad u oblasti nege i brige i rad u kući predstavlja glavnu prepreku koja sprečava žene da uđu, ostanu i napreduju u radnoj snazi. U 2018. godini, 606 miliona radno sposobnih žena je iznelo da nisu bile u mogućnosti da se zaposle i napreduju u karijeri zbog neplaćenog rada u oblasti brige i rada u kući. Samo 41 milion muškaraca izneo je isto. Prema izveštaju OECD-a, rodna nejednakost u oblasti neplaćenog rada u vezi sa brigom i radom u kući takođe je povezana sa rodnim jazom u zaradama. Analize pokazuju da u zemljama u kojima žene provode dvostruko više vremena od muškaraca na obavljanje neplaćenog rada u oblasti brige i kućnih poslova, one zarađuju samo 65% onoga što za isti posao zarađuju njihove kolege muškarci. Taj odnos pada na 40% kada žene provode pet puta više vremena na brigu i obavljanje kućnih poslova u odnosu na muškarce (za zaposlene na puno radno vreme). U zemljama u kojima žene provode većinu svog vremena obavljajući neplaćene usluge brige i kućne poslove, manje je verovatno da će biti zaposlene, a one koje su aktivne na tržištu rada će češće biti ograničene na rad na nepuno radno vreme ili neformalno zaposlenje i manje će zarađivati u odnosu na muškarce. Za Crnu Goru ne postoje podaci o neplaćenom radu (briga i kućni poslovi).⁴ Količina neplaćenog rada je u velikoj meri nepoznata u Crnoj Gori, s obzirom na nepostojanje bilo kakvih statističkih izveštaja o neplaćenju brizi i obavljanju kućnih poslova i novcu koji se njime ostvaruje.

4 UNDP, Profil rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori

Jedini dostupan izveštaj koji nudi neku vrstu procene je izveštaj UNDP-a za Crnu Goru pod nazivom „Doprinos žena ekonomiji Crne Gore – Neplaćeni ženski rad i nega u vreme pandemije KOVIDA-19“, (UNDO, 2020.) Izveštaj se osvrće na doprinos žena crnogorskoj privredi, kao i na pitanja neplaćenog rada i brige tokom pandemije kovida-19 i daje procene njihove vrednosti radi boljeg razumevanja ranih i najizraženijih uticaja krize na žene. Izveštaj procenjuje novčani ekvivalent vrednosti neplaćene brige i rada u kući.

Grafikon 13. . Broj sati neplaćenog rada brige i kućnih poslova, po aktivnosti (žene)

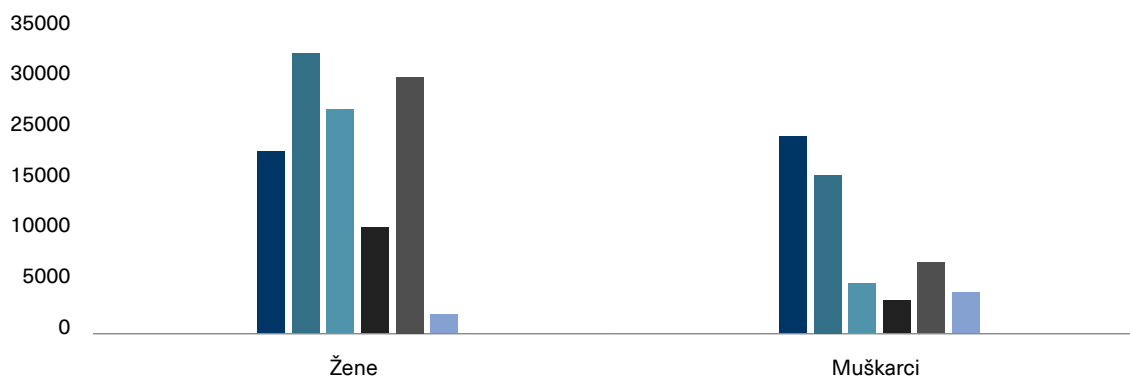
Izvor podataka: UTICAJ KOVID-19 NA DRUŠTVENO-EKONOMSKI POLOŽAJ ŽENA U CRNOJ GORI (UNDP, 2020)

Analiza je pokazala da: žene koje provode do jedan sat, najviše vremena posvećuju na kupovinu za porodicu i domaćinstvo (58%); žene koje provode do 2 sata, najviše vremena posvećuju na čišćenje i održavanje sopstvenog doma i okoline (33,30%); žene koje provode do 3 sata, najviše vremena posvećuju na kuvanje i serviranje obroka (24%); žene koje provode do 4 sata, najviše vremena posvećuju na čišćenje i održavanje sopstvenog doma i okoline (9%), a žene koje provode više od 4 sata najviše vremena posvećuju na brigu o deci (15%).

Procena novčanog ekvivalenta neplaćenog rada brige i kućnih poslova

Novčani ekvivalent neplaćenog rada brige i kućnih poslova koji obavljaju žene u Crnoj Gori procenjen je na €122.3 miliona za samo tri meseca 2020. godine (april, maj i jun), dok novčani ekvivalent neplaćenog rada brige i kućnih poslova koje obavljaju muškarci iznosi €63.5 miliona (UNDP; 2020). To znači da su žene obavile 90 odsto više posla u domenu neplaćenog rada brige i kućnih poslova u odnosu na muškarce. Štaviše, ako se ovi podaci projektuju za 12 meseci, moguće je zaključiti da su žene ostvarile novčani ekvivalent na ime neplaćenog rada brige i kućnih poslova od 489 miliona evra ili 10% BDP-a, dok su muškarci ostvarili 254 miliona evra ili 5% BDP-a Crne Gore za 2019. godinu. Prema projekciji, muškarci i žene su ukupno generisali €743 miliona, kao novčani ekvivalent neplaćenog rada brige i kućnih poslova, što iznosi čak 15 odsto BDP-a zemlje za 2019. godinu.

Grafikon 14. Neplaćeni rad brige i kućnih poslova koji obavljaju žene odnosno muškarci (u €)

Izvor podataka: UNDP UTICAJ KOVID-19 NA DRUŠTVENO-EKONOMSKI POLOŽAJ ŽENA U CRNOJ GORI

Iako izveštaji ukazuju da je u Crnoj Gori ostvaren određeni napredak u smislu pravnih i institucionalnih poboljšanja za žene, ovaj napredak još uvek nije evidentan u stvarnom životu. Iako žene imaju bolje obrazovanje od muškaraca, to se ne odražava na njihov ekonomski status. Stereotipi o ulozi žene u društvu, poslovnom i porodičnom životu su i dalje jaki i predstavljaju prepreku po rodnu ravnopravnost. Žene su i dalje nedovoljno zastupljene na rukovodećim funkcijama, imaju niže zarade, češće su nedovoljno zaposlene zbog obaveza u domaćinstvu i obavljaju većinu kućnih poslova. Sve to doprinosi njihovom neravnopravnom statusu. Potrebno je učiniti mnogo više na podizanju svesti o statusu i ulozi žena u društvu i doneti promene koje će doprineti većoj ravnopravnosti.

Srbija

Uvod

Ekonomija brige predstavlja kamen temeljac ekonomskog i društvenog života i „odnosi se na plaćeni rad brige koji ljudi obavljaju kao deo ljudskog opstanka, blagostanja i reprodukcije radne snage“⁷³. Rad u oblasti brige utiče na svakoga, međutim žene nose najveći teret ovog nedovoljno cenjenog truda. Blagostanje pojedinaca i društva u celini zavisi kako od plaćene tako i od neplaćene brige, što je ključna komponenta ostvarivanja pravičnog privrednog rasta.

Ekonomija brige obuhvata sva zanimanja koja podrazumevaju brigu o drugima, kao što su obrazovanje, zdravstvo i socijalna zaštita, kao i pre svega neformalne, ali plaćene usluge koje se pružaju u domaćinstvima. Postoje dve glavne kategorije aktivnosti brige. Prvo, iste uključuju direktne, lične zadatke brige („negovanje“ ili „relacionu“ brigu) kao što su hranjenje bebe, briga za bolesnog partnera, pomoć starijoj osobi pri kupanju, obavljanje zdravstvenih pregleda ili podučavanje male dece. Drugo, jesu aktivnosti lične brige koje ne podrazumevaju odnos oči-u-oči sa drugim licem, a koje su poznate pod terminom „nerelaciona briga“ ili „kućni poslovi“ a koji omogućavaju ličnu brigu. Ove aktivnosti uključuju čišćenje, kuvanje, pranje veša i druge poslove održavanja domaćinstva. Ove dve kategorije zadataka brige ne mogu se razlikovati jedna od druge, i u domovima i institucijama, često se preklapaju u stvarnoj praksi.⁷⁴

Odnos između tržišta rada i ekonomije brige

Kada je reč o tržištu rada, ekonomija brige može imati značajan uticaj. Na primer, kako je sve više žena ušlo u radnu snagu poslednjih decenija, došlo je do sve veće potražnje za uslugama brige i nege, kao što su briga o deci i starima. Ovo je dovelo do rasta sektora brige, kao glavnog izvora zapošljavanja. Međutim, mnogi radnici koji se bave pružanjem plaćenih usluga brige primaju niske zarade i ne ostvaruju beneficije kao što su zdravstveno osiguranje ili plaćeni odmor. Razlog za to je, jednim delom, potcenjivanja rada u oblasti brige, koji se često smatra „ženskim poslom“, i stoga manje važnim od drugih vidova rada.

Neplaćeni rad žena često je prepreka njihovom punom učešću na tržištu rada. Kada se od žena očekuje da preuzmu većinu neplaćenog rada, one često samim tim imaju manje vremena da se posvete plaćenom radu ili obrazovanju. To može dovesti do nižih zarada i manje mogućnosti za napredovanje u karijeri. Pored toga, poslodavci mogu diskriminirati žene za koje smatraju da će verovatno odsustvovati sa posla kako bi se brinule o članovima porodice ili za koje veruju da su manje posvećene svojoj karijeri. Međutim, postoje načini da se na ovo pitanje odgovori. Politike koje podržavaju plaćeno roditeljsko

odsustvo, pristupačnu brigu o deci i fleksibilne radne aranžmane mogu pomoći ženama da uravnoteže svoje obaveze neplaćenog i plaćenog rada. Pored toga, naponi da se dovedu u pitanje rodne norme i podstaknu muškarci da preuzmu više odgovornosti za brigu, mogu pomoći da se teret neplaćenog rada skine sa pleća žena.

Dve milijarde ljudi svakog dana provodi ekvivalent punog radnog vremena (8 sati dnevno) u industriji neplaćene brige, prema procenama zasnovanim na podacima istraživanja o korišćenju vremena iz 64 zemlje. Ove aktivnosti bi doprinele procentu od 9% globalnog BDP-a ako bi bile vrednovane po standardima tržišta rada, ili ako bi im se isplaćivala minimalna zarada po satu. Isti izvori tvrde da žene obavljaju tri četvrtine ovog posla na globalnom nivou, a ne postoji ni jedna zemlja u kojoj muškarci više obavljaju ove poslove u odnosu na žene.⁷⁵

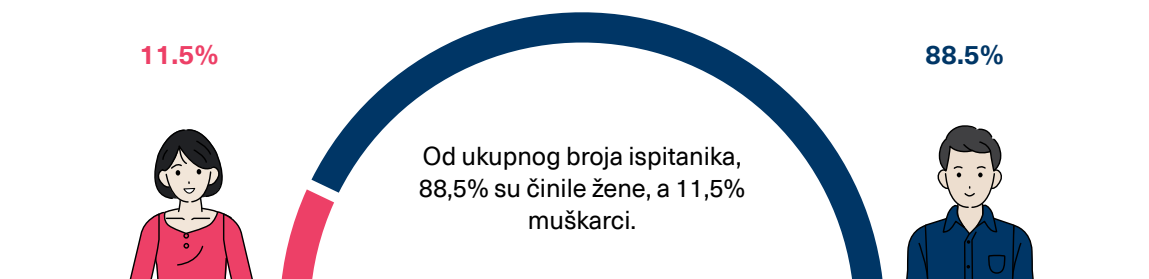
Zvanične statistike

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku o korišćenju vremena u Republici Srbiji iz 2021. godine, jedan stanovnik Republike Srbije provede u proseku tri sata (3:08) obavljajući plaćeni rad. Međutim, žene rade nešto manje od dva i po sata (2:23), dok muškarci rade sat i po duže (3:57), odnosno skoro četiri sata. Kada je reč o plaćenom i neplaćenom zaposlenju, stanovništvo provodi isto vreme (3:08), iako postoje značajne rodne varijacije.⁷⁶

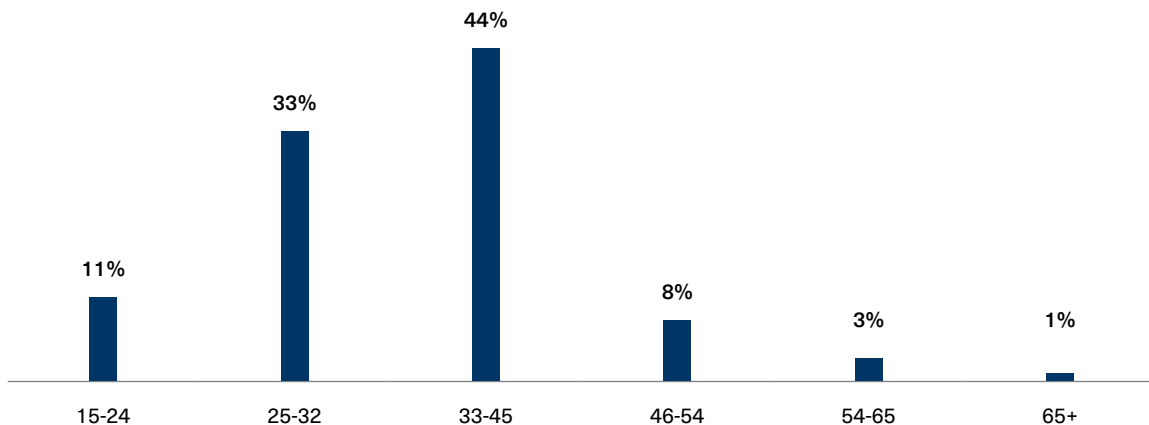
Prema Anketi o radnoj snazi u Republici Srbiji za 2022. godinu, koju je sproveo Republički zavod za statistiku, žene su dominantno prisutne u oblastima koje se nalaze na tržištu rada. Shodno tome, u oblasti finansijskih i delatnosti osiguranja imamo 32 hiljade žena u odnosu na 17,5 hiljada muškaraca, u oblasti stručnih, naučnih, inovacionih i tehničkih delatnosti imamo 57,6 hiljada žena u odnosu na 54,7 hiljada muškaraca, zatim u oblasti obrazovanja imamo 136,3 hiljade zaposlenih žena u odnosu na 45,1 hiljadu muškaraca. Takođe, zabeležena je i dominantna zaposlenost žena u oblasti zdravstvene i socijalne zaštite, gde imamo 133 hiljade žena u odnosu na 38,8 hiljada muškaraca. U ostalim uslužnim delatnostima imamo 29,4 hiljade žena u odnosu na 22,9 hiljada muškaraca, dok u delatnosti demokratije kao poslodavaca imamo 7,9 hiljada žena u odnosu na 1,4 hiljade muškaraca.⁷⁷

Analiza anketnih podataka

Grafikon 15. Ispitanici po polu

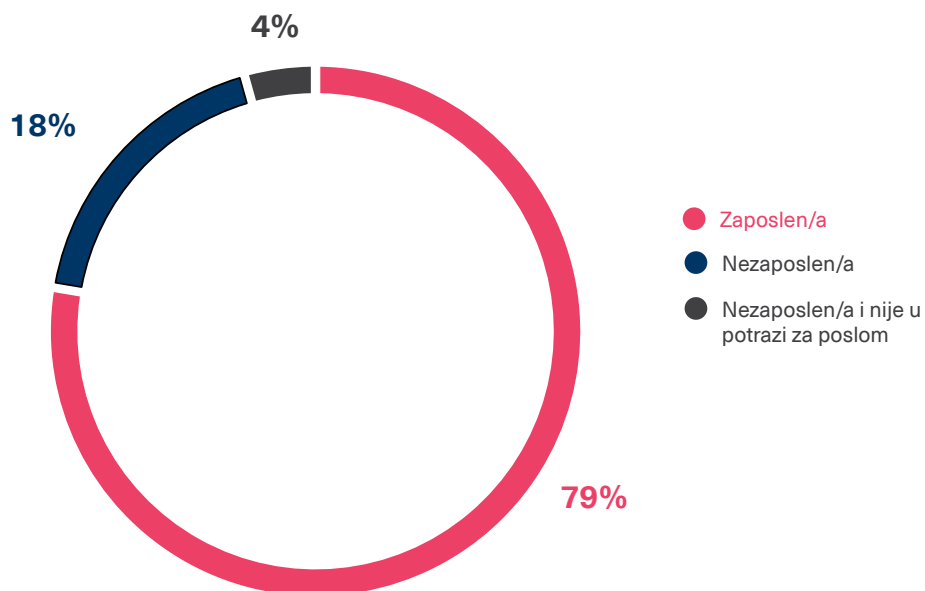
Grafikon 16. Ispitanici po starosnoj dobi

Od ukupnog broja ispitanika njih 11% bilo je u grupi starosne dobi od 15-24 godine, 33% u grupi 25-32 godine, 44% u grupi 33-45 godina, 8% u grupi 46-54 godine, 3% u grupi 54-65 godina i 1% u grupi osoba preko 65 godina.

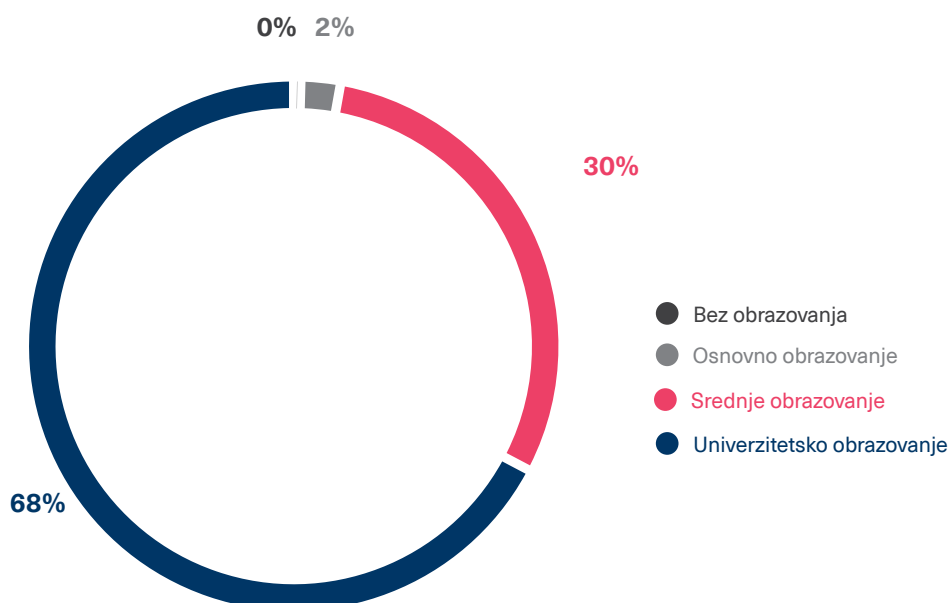

Grafikon 17. Ispitanici po radnom statusu

Od ukupnog broja ispitanika 79% je zaposleno, 19,7% nezaposleno, 3% ispitanika je izjavilo da je nezaposleno i da ne traži posao. Štaviše, 42,2% ispitanika je izjavilo da radi u javnom sektoru, a 57,8% u privatnom.

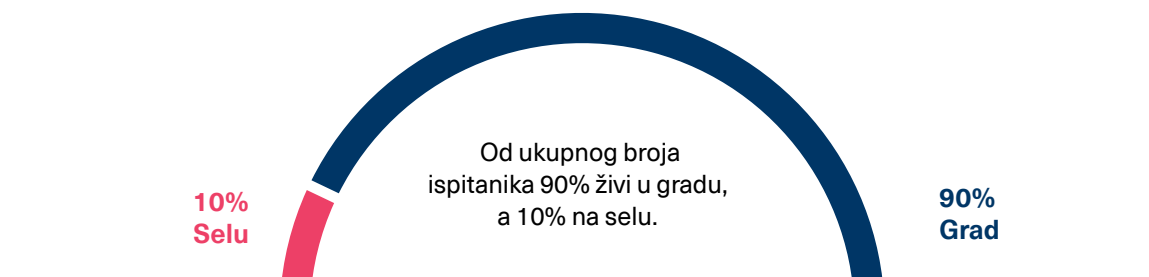
Grafikon 18. Ispitanici po obrazovanju

Na pitanje zašto ne traže posao, 4% ispitanika je odgovorilo da nema posla, 6% je reklo da ne želi da radi, 20% je odgovorilo da posla ima ali su plate male, 4% ispitanika je reklo da nemaju vremena da rade zbog kućnih poslova/dece/nege starijih ili zato što nema prevoza, dok su ostali ispitanici izabrali opciju Drugo (u tom slučaju su većina studenata zaposlenih).

Na pitanje kojom kućnom aktivnošću se najviše bave, odgovori su različiti. 23% je reklo čišćenje, 26% briga o deci, 11% kuvanje, briga o starijima 2%, 5% je reklo da ništa ne radi, a 34% je pomenulo da obavlja druge aktivnosti, kao što su peglanje, briga o garderobi, kupovina namirnica i sve gore navedeno.

Grafiku 19. Ispitanici po mestu prebivališta (grad/selo)

Na pitanje ko treba da radi kućne poslove, 2,5% je odgovorilo žene, 0% je reklo muškarci i 97,9% da bi trebalo da ih obavljaju zajedno. Na pitanje ko se brine o deci, 1% je odgovorilo očevi, 20% majke, a 79% zajedno. Na pitanje ko treba da se brine o deci, 0% je odgovorilo očevi, 1% majke, a 99% zajedno.

Kada su upitani o aktivnostima kojima se najviše bave, i o aktivnostima koje najmanje rade. Aktivnosti na koje provode najviše sati su plaćeni rad, briga o deci, kućne popravke, kupovina namirnica i druge aktivnosti koje su pomenute. Kada su u pitanju aktivnosti kojima se najmanje bave, tu imamo kuvanje, pranje sudova i brigu o sebi.

Percepcija i faktori koji utiču na ekonomiju brige i položaj žena – rezultati kvantitativnog istraživanja

Većina podataka prikupljenih u prethodnim istraživanjima o položaju žena na tržištu rada ukazuje na to da u Srbiji neplaćeni rad brige ima veliki uticaj na to da li će se žene uključiti i ostati na tržištu rada, kao i na nivo rada koji obavljaju, tokom aktivnog učešća na tržištu rada.

Osmišljen je onlajn upitnik za kabinetsko istraživanje i podeljen je različitim grupama, muškarcima i ženama širom Srbije, kako bi se prikupili relevantni nalazi, kao i dragocene i značajne informacije za testiranje pretpostavki i nalaza zasnovanih na analizama podataka o neplaćenom radu i ekonomiji brige. Organizovani su dodatni detaljni razgovori i fokus grupe kako bi se potkrepili nalazi onlajn istraživanja.

Fokus grupa je okupila žene iz različitih društvenih miljea, različitih starosnih grupa i iz različitih društvenih grupa a druge fokus grupe su okupile institucije, stručnjake, predstavnike OCD, sindikate i predstavnike medija.

Obavljeni su detaljni razgovori sa različitim zainteresovanim stranama, ali prvenstveno sa predstavnicima institucija kao i OCD-a koje rade sa ženama, tržištem rada ili rade na ekonomskom osnaživanju žena u biznisu, između ostalog.

Analizom svih prikupljenih podataka otkriveno je nekoliko pravnih i društvenih faktora, uključujući potrebu za transformativnom *politikom, patrijarhalne i tradicionalne uloge u društvu i nedostatak svesti i znanja o vrednosti ekonomije brige.*

Iz analize prikupljenih podataka proizašli su sledeći ključni nalazi:

Još uvek nedostaju zakonodavne, relevantne i delotvorne strategije koje priznaju neplaćeni rad.

Ekonomija neplaćenog rada i ekonomija brige još uvek nije prepoznata od strane srpskih zakonodavaca kao značajna i suštinska komponenta privredne strukture. Postoji mnogo zakona koji u nekim delovima pominju brigu i ekonomiju, ali ti zakoni nisu dovoljno vidljivi i zbunjujući su.

„Naša socijalna zaštita je odlična, ako pogledamo zakone, sredstva koja predviđaju i mere. Planirali ste ustanove za odrasle i planirali ste ustanove za brigu o osobama sa invaliditetom. Sve je to lep i veoma ambiciozan sistem, ali postojeća infrastruktura, o kojoj govorim, broj ljudi koji taj sistem nosi, nije održiva.”

„Kako da prepoznam i vrednujem neplaćeni rad kroz neke politike kada ne poznajem metodologiju? Verujem da to negde postoji. Ljudi u jedinicama lokalne samouprave koji bi trebalo da se bave ovim pitanjima nisu dovoljno obučeni.”

„Nedostaje nam taj sistem odgovornosti. Poražavajuća je činjenica da 40 opština i gradova prošle godine nije iskoristilo sredstva i sistem za sankcionisanje neodgovornih jedinica lokalne samouprave. Već imamo za posledicu da se svake godine zbog te metodologije smanjuju sredstva dodeljena nadležnim opštinama jer se parametar zasniva na potrošnji finansijskih sredstava u toj stavci u Ministarstvu finansija.”

Da bi se priznao neplaćeni rad i preporuka normirala na svim nivoima, potrebne su transformativne politike.

Međutim, u srpskom društvu nema dovoljno delotvornih politika koje poštuju kako nacionalne tako i međunarodne norme (kao što su COR 5). Međutim, većina dokumenata i strategija ne prepoznaje značaj ekonomije brige za društvo u celini. Suprotno tome, postoji nedostatak koordinisane komunikacije između različitih institucija koje su odgovorne za uključivanje potreba ekonomije brige i rada u odnosne politike. Da bi se doprinelo prepoznavanju vrednosti neplaćenog rada brige, smanjenju mukotrpnosti nekih oblika brige i nege i preraspodeli odgovornosti za brigu između žena i muškaraca, kao i između domaćinstava i institucija, postoji potreba da se postavi osnova i propišu transformativne mere u različitim oblastima politike, kao što su socijalna zaštita, rad, briga i makroekonomija. Politike takođe moraju podstaći zastupljenost negovatelja i obezbediti im adekvatnu nadoknadu. Pored toga, potrebno je uspostaviti tekuću komunikaciju i razmenu informacija u vezi sa neplaćenim radom između različitih institucija, uključujući Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju, Ministarstvo ruralnog razvoja, Ministarstvo finansija, Ministarstvo trgovine, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja.

„Za rešavanje socijalnih pitanja potreban je sistematski pristup i komunikacija između svih relevantnih aktera.”

„Državne institucije moraju osigurati da institucije funkcionišu kako treba i da redovno rade zajedno.”

Tradicionalne rodne uloge u društvu i dalje imaju značajan uticaj na ekonomiju neplaćenog rada i brige.

Postoji snažno uverenje o ulogama koje muškarci i žene treba da imaju u porodici i društvu, a tradicionalne uloge su i dalje veoma jake i vidljive u našem društvu.

Skoro svi učesnici istraživanja su prepoznali uticaj tradicionalnih rodni uloga na rad koji obavljaju za svoje porodice. Neki od njih su naveli da su njihovi partneri voljni da im pomognu u čišćenju i održavanju kuće nakon posla, ali su takođe naznačili da bi učestvovali samo ako ona to od njih izričito zatraži.

Svi su prepoznali obrasce u svojim porodicama i onda su samo nastavili da rade na tome, ne uzimajući u obzir promenu koja se desila i da su tek počeli da rade.

„Kada dođem kući s posla, presvučem se u ležernu odeću i počnem da pravim večeru. Zatim se bavim svim nedovršenim poslovima, kao što su pranje veša ili peglanje. Moj muž priskače samo ako ga ja zamolim.”

„Moja majka uvek ranije izađe sa posla da bi mogla da napravi ručak i večeru kako bi bili spremni kada se moj otac vrati sa posla. Često je govorila da je on iscrpljen zbog velikog posla. Nikada nije spomenula svoje druge poslove.”

„Nikad nisam razmišljala o svojoj ulozi, samo sam ponavljala ono što su radile moja mama i moja baka.”

„Moja baka završava sve poslove na našoj farmi, ali i u kući. Prva bi ustala i dočekala sve nas, a poslednja bi legla da spava.”

Pored toga, neki učesnici su spomenuli da kada se njihovi roditelji razbole, napuštaju posao i vraćaju se kući da brinu o roditeljima. To obično nije slučaj sa muškarcima. Međutim, postoje i neki slučajevi u kojima muškarci brinu o starima, iako je to relativno malobrojno i više predstavlja izuzetak nego pravilo. Većina njih veruje da će žene napustiti svoje ciljeve i karijere kad god dođe do krize, kako bi se brinule o svojoj deci ili starijim članovima porodice. Očekivanje da treba da ostanu kod kuće i čuvaju svoju decu i ostale članove porodice, čak i bez pitanja, bio je jedan od faktora koji su skoro svi na neki način pomenuli.

„Jednostavno se preselim kod roditelja da se brinem o njima kada su stari i nemoćni. Moj brat nije ni razmišljao da se dogovori sa mnom”

„Svi smo bili šokirani kada je mlađi brat mog komšije napustio posao da bi se brinuo o svojim starijim roditeljima; nekako, nismo to očekivali. Tada su sve naše komšije prokomentarisale da to nije njegov posao i da je to umesto njega trebalo da radi njegova sestra”

Obrazovanje mlađe generacije muškaraca i žena o jednakom radu i usmeravanje pažnje na rodne stereotipe je od suštinskog značaja.

Tokom fokus grupe, većina učesnika je izjavila da neplaćeni rad brige i nege obavljaju žene i da je to glavni faktor koji predodređuje da li žene mogu da uđu i ostanu na tržištu rada. Takođe, je naglašeno da su većina negovatelja žene, često zaposlene u neformalnom sektoru privrede u lošim uslovima, za male zarade.

„Dečake i devojčice treba učiti da jednak rad počinje od vrtića, a roditelji treba da vode primerom radeći isto kod kuće, po mom mišljenju. Tata takođe može da napravi večeru i da počisti nered. Ali ona takođe može da popravi stvari po kući ili da baci smeće.”

„Mame uglavnom pokušavaju da zaštite sinove da ne obavljaju „ženske poslove“ što stvara buduće stereotipne muškarce.“

„Vodim primerom i uključujem svog sina u sve kućne poslove; iako su za njega i dalje igre, on uči da može da krene mojim stopama.“

„Od mog 7-godišnjeg sina je zatraženo da mi plati za rad u kući za jednu nedelju. Posle pet dana, izjavio je da je to mnogo novca koji je dao za kuvanje, čišćenje i druge kućne poslove. Tako da je odlučio da to radi sam. Rodne uloge se mogu menjati.“

Svi učesnici su se složili da je jedan od glavnih zaključaka da promena narativa o neplaćenom radu i odgovornosti, kada se govori o ekonomiji brige, zahteva obrazovanje. Takođe su se složili da žene rade više i preuzimaju više odgovornosti kada postoji nejednaka dinamika moći između partnera, jer im je pogodnije da to rade bez čekanja ili prigovaranja. Međutim, takođe se radi o učenju svih da obavljaju svaki zadatak unutar jedne zajednice.

„Po mom mišljenju, ravnoteža je ključna. Morate istaći značaj neplaćenog rada. Jer ako konzumirate hranu a da je ne plaćate, neko se mora potruditi da je pripremi i nabavi sastojke. Dakle, možete videti da uopšte nema besplatnog ručka ako to izračunate.“

„Videli smo da mama i tata rade zajedno u mojoj porodici. Živim na selu, tako da su vrste poslova veoma različite. Veoma je važno šta naučite u svojoj primarnoj porodici i kako se razvijate. I, naravno, važno je i šta učimo našu decu. Znanje je važno. Pored toga, dajte primere.“

„Da bismo naše sinove i ćerke naučili o rodnoj ravnopravnosti, trebamo nastavnike koji su prošli obrazovanje o rodnoj ravnopravnosti.“

Obezbeđivanje infrastrukture, politike socijalne zaštite i javnih usluga koje su ženama potrebne da bi se omogućio plaćeni rad.

Žene u Srbiji, uključujući i one koje nisu zaposlene, žele da budu u stanju da naprave balans između brige o porodici i rada za platu ili profit. Međutim, uporno preovlađivanje strukturnih prepreka, kao što je nejednaka raspodela dužnosti brige između muškaraca i žena u porodici i nedostatak pristupačne, priuštljive brige za decu i starije sobe, onemogućuje ostvarivanje ove težnje.

Zbog nejednake i često značajne količine neplaćenog rada u oblasti brige koji obavljaju žene u Srbiji, ograničeni su kako kvantitet tako i kvalitet plaćenih poslova kojima mogu imati pristup, što samim tim doprinosi rodnom razlikama u plaćenom radu. Široko rasprostranjeno potcenjivanje plaćenog rada žena u sektoru brige i nege zapravo nastaje kao posledica potcenjivanja njihovog neplaćenog rada brige, što rezultira nižim zaradama i nepovoljnim uslovima rada u industriji brige, gde su žene previše zastupljene. Ovi nedostaci u sektoru brige potom su se proširili na ostala tržišta rada, samim tim donoseći eskalaciju

rodnih dispariteta na poslu kao i glasa i zastupljenosti žena u svim sferama života, uključujući političku, socijalnu i ekonomsku.

Vrednovanje i prepoznavanje neplaćenog rada brige kroz pružanje javnih usluga, infrastrukture i politika socijalne zaštite postaje i cilj sam po sebi, kao i strategija za obezbeđivanje održivog razvoja za sve žene i devojčice.

„Nužno je pružiti adekvatnu podršku onim ženama koje ne žele da biraju između porodice i karijere. Jer ja samo želim da imam pravo da odlučim šta god želim da radim i kako želim da radim.”

„Sve zaposlene mame će ostvariti koristi od mogućnosti fleksibilnog radnog vremena i drugih pogodnosti, ali samo kako ne bi bile pod stresom i kako ne bi svoje porodice izlagale stresu.”

„Adekvatne prostorije za starije osobe ili otvaranje radnih mesta za domaćice koje plaćaju penziju za one koji nemaju završen fakultet, obuku koja će ih pripremiti da pomognu i brinu o starim osobama. Dobri primeri su nekadašnje „geranto domaćice” domaćih žena. To je bio koristan način da se pomogne. Ali, nažalost, nije bilo sistematske promene.”

Svi učesnici su prepoznali važnu ulogu institucija u ovim procesima kojima je potreban zajednički dijalog o ovom pitanju, i da se ne nude samo kratkoročna rešenja, već ona koja će zaista pomoći onima kojima je takva pomoć potrebna. U Srbiji je sve više i više starijih ljudi, tako da je potrebno neko sistemsko rešenje da im se pruži dobra usluga brige koja će biti plaćena.

Zaključci i preporuke

Pravni i socijalni faktori igraju važnu ulogu u sprečavanju ili osnaživanju žena u sferi ekonomije brige. Sa pozitivne strane, pravni okviri kao što su propisi o jednakim zaradama, antidiskriminacijsko zakonodavstvo i programi roditeljskog i porodijskog odsustva pomažu u osnaživanju žena. Ove politike obezbeđuju jednako postupanje, štite žene od diskriminacije na radnom mestu i podstiču zaposlene majke. Štaviše, legalizacija neplaćenog rada brige može predstavljati značajan doprinos društvu.

S druge strane, uskraćivanje prava ženama na radnom mestu, pravila koja ograničavaju perspektivu zapošljavanja i održavaju rodne stereotipe, i ograničen pristup pristupačnim uslugama brige o deci i uslugama podrške doprinose barijeri za osnaživanje. Štaviše, još jedan faktor koji sprečava njihovo osnaživanje je neuspeh da se neplaćeni rad brige prepozna kao legitimno zanimanje, koje zaslužuje platu i beneficije.

Kada govorimo o društvenim faktorima, promenama u rodnim ulogama i vrednostima vezanim za rad žena, veće razumevanje značaja brige i potrebe za podrškom negovatelja, građanski pokreti koji se zalažu za prava žena i ekonomsko osnaživanje, kao i programi obrazovanja i obuke koji pružaju ženama veštine i mogućnosti za rad su sve pozitivni socijalni faktori koji doprinose osnaživanju.

Socijalni faktori takođe mogu da ometaju osnaživanje. Rodni stereotipi i predrasude koji ograničavaju karijerne mogućnosti žena, kulturne norme koje daju prioritet uslugama brige nad plaćenim zanimanjima za žene, i nedostatak podrške i priznanja neplaćenih pružalaca brige su sve važne prepreke za osnaživanje u društvu.

Glavna pitanja otkrivena tokom istraživanja su u fokusu preporuka proizašlih iz analize normativnog okvira i kvalitativnog istraživanja.

Kako takve mere postaju sve zastupljenije i kvalitetnije, stavovi prema zapošljavanju majki i onome što se smatra prikladnim aranžmanom kada je reč o odnosu između posla i porodice verovatno će favorizovati ravnopravniju podelu plaćenog i neplaćenog rada u pružanju brige između žena i muškaraca.

Treba odrediti količinu neplaćenog rada i pronaći sistemsko rešenje za nadoknadu troškova, obezbediti odgovarajuću zaradu za plaćeni rad, besplatne vrtiće i produženi boravak za decu zaposlenih roditelja, neki oblik dnevnog boravka za OSI i stara lica o kojima brinu zaposlena deca/rođaci, i utvrditi iznos neplaćenog rada.

Pružanje javnih usluga koje bi smanjile količinu vremena potrebnog za brigu o deci i druge vidove neplaćenog rada žena bi im omogućilo da potpunije učestvuju na tržištu rada, ali takođe moraju da se priznaju i vrednuju na odgovarajući način.

Na primer, treba ulagati u javno finansirane usluge brige o deci, kao što su vrhunske predškolske ustanove i vrtići, kao i javni prevoz, kako bi se podržale žene. Pored toga, potrebna su sredstva za visokokvalitetne usluge brige, politike i infrastrukturu.

Da bi se pomoglo ženama da uravnoteže svoj lični i profesionalni život, treba kreirati transformativne politike sa boljim okvirom i pogodnijim uslovima rada.

Da biste izgradili bolje i prijatnije okruženje, treba obezbediti da žene imaju jednake mogućnosti za liderstvo na svim nivoima političkog, ekonomskog i javnog odlučivanja. Osigurati rodno uzvratne sisteme socijalne zaštite naklonjene brizi i, sprovesti rodno osetljive i javno finansirane politike odsustva za sve žene i muškarce.

Uspostaviti pravedne zakone o zapošljavanju, primeniti ih u praksi i obezbediti da svi negovatelji dobiju jednaku zaradu za jednako vredan rad.

Podstaci društvenu interakciju, jačati prava na kolektivno pregovaranje u industriji brige i sprovesti aktivne politike tržišta rada koje pomažu u vezivanju, reintegraciji i napredovanju neplaćenih karijera u radnu snagu.

Završne beleške

- 1 <https://asiafoundation.org/2023/04/19/understanding-the-care-economy/>
- 2 England, P., Budig, M., and Folbre, N. (2002). Wages of Virtue: The Relative Pay of Care Work. *Social Problems* 49(4), 455-473.
- 3 Folbre, N. (2006). Measuring Care: Gender, Empowerment, and the Care Economy. *Journal of Human Development* 7(2), 183-199.
- 4 Razavi, S. (2007). The Political and Social Economy of Care in a Development Context. Gender and Development Programme Paper Number 3, United Nations Research Institute for Social Development. Pristupljeno 10. marta 2022 na stranici <https://www.unrisd.org/en/library/publications/the-political-and-socioeconomy-of-care-in-a-development-context-conceptual-issues-researchquestion>
- 5 <https://asiafoundation.org/2023/04/19/understanding-the-care-economy/>
- 6 <https://research.american.edu/careworkeconomy/blog/2021/04/02/what-is-the-care-economy-and-why-we-should-know-more-about-it-particularly-now/>
- 7 <https://trinity.duke.edu/news/vital-invisible-how-women-drive-care-economy-united-states>
- 8 <https://www.oecd.org/industry/ind/2090561.pdf>
- 9 International Labour Organization (2018). "Care Work and Care Jobs for the Future of Recent Work." Preuzeto 10. marta 2022, na stranici https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_633135.pdf
- 10 <https://askapi.rks-gov.net/Custom/75dc2a44-2ff1-4237-b7f5-a33eca52b215.pdf>
- 11 <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kosovo/19994.pdf>
- 12 <https://d4d-ks.org/en/papers/the-cost-of-patriarchy/>
- 13 <https://musineinstitute.org/wp-content/uploads/2022/11/07-Who-Cares-ENG08.pdf>
- 14 England, P. and Folbre, N. (2003). Contracting for Care. U M. Ferber and J. Nelson (Eds.), *Feminist Economics Today: Beyond Economic Man*. University of Chicago Press. Peng, I. (2022, Feb.2). Care Work and the Macroeconomy: A new research project [Presentation]. Care Work in the Recovery Economy Research Roundtable, online.
- 15 <https://intapi.sciendo.com/pdf/10.2478/jeb-2020-0017>
- 16 <https://2012-2017.usaid.gov/sites/default/files/success/files/Women%20Gain%20Traction%20in%20Kosovo%27s%20Business%20Sector.pdf>
- 17 <https://millenniumkosovo.org/wp-content/uploads/2018/11/MCC-Kosovo-Labor-Force-and-Time-Use-Study-Final-Research-Report-1.pdf#page=80&zoom=100,92,109>
- 18 Ibid.
- 19 <https://musineinstitute.org/wp-content/uploads/2022/11/07-Who-Cares-ENG08.pdf>
- 20 <https://d4d-ks.org/infografikat/modeli-lejes-prinderore/>
- 21 https://d4d-ks.org/wp-content/uploads/2021/11/D4D_PI_23_SHQ_FINAL_print.pdf page 36
- 22 https://d4d-ks.org/punimet/joaktiviteti-g_rave-ne-tregun-e-punes-faktoret-qe-pengojne-pjesemarrjen-e-grave-ne-tregun-e-punes/
- 23 Podaci preuzeti iz INSTAT Ankete o radnoj snazi: <https://www.instat.gov.al/al/temat/tregu-i-punës-dhe-arsimi/punësimi-dhe-papunësia/#tab2>
- 24 INSTAT. Muškarci i žene 2021. Onlajn: <https://www.instat.gov.al/en/themes/demography-and-social-indicators/gender-equality/publication/2021/women-and-men-in-albania-2021/>
- 25 Ibid.
- 26 OECD. 2021. Caregiving in Crisis: Gender inequality in paid and unpaid work during COVID-19. Onlajn: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/caregiving-in-crisis-gender-inequality-in-paid-and-unpaid-work-during-covid-19-3555d164/>
- 27 UN Women. 2021. The impact of COVID-19 on women's and men's lives and livelihoods. Onlajn: <https://albania.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20Albania/Attachments/Publications/2020/12/factsheet-albania-fin-min.pdf>
- 28 INSTAT. 2011. Istraživanje o korišćenju vremena. Onlajn: <https://www.instat.gov.al/en/publications/books/2011/albania-time-use-survey-2010-2011/>
- 29 UN Women. 2022. Making a case for investing in free universal childcare in Albania. Onlajn: <https://albania.un.org/sites/default/files/2023-02/1.%20Developing%20a%20Case%20for%20Investing%20in%20Free%20Universal%20Childcare%20in%20Albania%20Report.pdf>
- 30 UN Women. 2021. Empowering women through reducing unpaid work: A regional analysis of Europe and Central Asia. Onlajn: https://unece.org/sites/default/files/2021-06/Empowering%20women%20through%20reducing%20unpaid%20work_EN.pdf
- 31 UN Women. 2022. Making a case for investing in free universal childcare in Albania. Onlajn: <https://albania.un.org/sites/default/files/2023-02/1.%20Developing%20a%20Case%20for%20Investing%20in%20Free%20Universal%20Childcare%20in%20Albania%20Report.pdf>
- 32 UN Women. 2020. Kratak izveštaj o rodnoj ravnopravnosti u zemlji. Onlajn: https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20Albania/Attachments/Publications/2020/12/CGEB%20Albania_REPORT_1.pdf
- 33 Ibid.
- 34 FAO. 2016. Gender, Agriculture and Rural Development in Albania. Onlajn: <https://www.fao.org/3/i5413E/i5413e.pdf>
- 35 Ibid.

- 36 Albanian Center for Economic Research (ACER) & Southeast Europe Leadership for Development and Integrity (SELDI), 2016.
- 37 Izveštaj EU za Albaniju. 2022. Onlajn: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Albania%20Report%202022.pdf>
- 38 Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti 2021-2030. Onlajn: https://albania.unwomen.org/sites/default/files/2022-02/WEB_Strategija%20Kombetare%20-%20EN.pdf
- 39 Jaso, Fiorina. 2021. The Invisible Economy of Albania's "Nuse of the House": Gender and Social Reproduction in Albania's Market Economy. LeaftEast. Onlajn: <https://lefteast.org/invisible-economy-albanias-nuse-of-the-house/>
- 40 UN Women. 2022. Making a case for investing in free universal childcare in Albania. Onlajn: <https://albania.un.org/sites/default/files/2023-02/1.%20Developing%20a%20Case%20for%20Investing%20in%20Free%20Universal%20Childcare%20in%20Albania%20Report.pdf>
- 41 INSTAT. 2020. Indeks rodne ravnopravnosti za Republiku Albaniju za 2020. Onlajn: https://eurogender.eige.europa.eu/system/files/events-files/gender_equality_index_albania.pdf
- 42 ILO. 2022. Long-term care for the elderly in Albania: Challenges and policy issues. Onlajn: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_846063.pdf
- 43 Simmons et al. forthcoming. Systems in transition: Responding to changing attitudes, expectations and preferences on long-term care in the Western Balkans (neobjavljeno).
- 44 The Care Economy Knowledge Hub. What is the care economy? Dostupni internet izvor: <https://www.the-care-economy-knowledge-hub.org/>
- 45 Sarah B. Barnes and Deekshita Ramanarayanan. The Global Care Economy. Global Health & Gender Policy Brief. 2022. Dostupni internet izvor: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/The%20Care%20Economy%20-%20MHI%20Policy%20Brief%20Apr%202022.pdf>
- 46 The Care Economy Knowledge Hub. What is the care economy? Dostupni internet izvor: <https://www.the-care-economy-knowledge-hub.org/>
- 47 International Labour Organization. The care economy. Dostupni internet izvor: <https://www.ilo.org/global/topics/care-economy/lang--en/index.htm>
- 48 The Care Economy Knowledge Hub. What is the care economy? Dostupni internet izvor: <https://www.the-care-economy-knowledge-hub.org/>
- 49 Prosečno vreme koje se koristi dnevno za osobe starije od 10 godina.
- 50 Kućni poslovi se odnose na kućne poslove, brigu o deci i odraslima, baštovanstvo i negu kućnih ljubimaca, gradnju i popravke, kupovinu i usluge i vođenje domaćinstva.
- 51 Odnosi se na aktivnosti kao što su putovanja, učenje, volonterski rad i neformalna pomoć i drugo.
- 52 Državni zavod za statistiku. Istraživanje o korišćenju vremena 2014/2015. Statistički pregled: Stanovništvo i socijalna statistika. 2015.
- 53 Vidi prethodnu fusnotu.
- 54 Vidi prethodnu fusnotu
- 55 Vidi prethodnu fusnotu.
- 56 Vidi prethodnu fusnotu.
- 57 U ovim sektorima žene ne nadmašuju muškarce brojčano.
- 58 Državni zavod za statistiku. Zaposleni po delatnosti privrednih subjekata za 2022. godinu. MakStat baza podataka. 2023.
- 59 Vidi prethodnu fusnotu.
- 60 Vidi prethodnu fusnotu.
- 61 Ne(moć) žena na tržištu rada na Zapadnom Balkanu. Severna Makedonija. D4D. 2022.
- 62 Mickovska Raleva and Trajkovski. Žene inženjeri, programeri, IT naučnici: Kako prevazići rodne stereotipe za tehničke i informatičke profesije?, Skoplje: CRPM. 2017.
- 63 Mickovska Raleva and Trajkovski. Žene inženjeri, programeri, IT naučnici: Kako prevazići rodne stereotipe za tehničke i informatičke profesije?, Skoplje: CRPM. 2017.
- 64 Neaktivno stanovništvo podrazumeva ljude koji nisu zaposleni niti nezaposleni, ali ulaze u ukupnu radnu snagu.
- 65 Državni zavod za statistiku. Radno sposobno stanovništvo. MakStat baza podataka. 2023.
- 66 Državni zavod za statistiku. Istraživanje o korišćenju vremena. 2015.
- 67 Više informacija i zvanične statistike u vezi sa korišćenjem vremena predstavljene su u posebnom poglavlju ovog dokumenta.
- 68 Vidi prethodnu fusnotu.
- 69 CRPM je 2020. godine uputio zahteve za slobodan pristup informacijama u 102 vrtića i dobio odgovor od 63 vrtića. Ovaj zaključak je zasnovan na dobijenim podacima.
- 70 Marija Bashevska. Indeks rodne ravnopravnosti za Severnu Makedoniju 2022. 2023.
- 71 Ne(moć) žena na tržištu rada na Zapadnom Balkanu. Severna Makedonija. D4D. 2022.
- 72 Zaključci predstavljeni u ovom poglavlju zasnovani su na podacima prikupljenim DFG-om.
- 73 How to invest in the care economy: A primer, str 6, <https://www.unescap.org/kp/2022/how-invest-care-economy-primer>
- 74 Care work and care jobs for the future of decent work, str 6, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_633135.pdf
- 75 Ekonomija brige tokom pandemije KOVIDA-19 i mere za njeno sprečavanje u Srbiji
- 76 Istraživanje o korišćenju vremena u Republici Srbiji <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Html/G20231018.html>
- 77 Anкета o radnoj snazi u Republici Srbiji za 2022. godinu, <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/trziste-rada/anketa-o-radnoj-snazi>

Lista Publikacija

Javni interes

- #1 Sejdiu, Dardan i Kastriot Jahaj. Januar 2013. Prikriveni porez: Zašto građani Kosova plaćaju više?
- #2 Gashi, Drilon i Shoghi Emerson. Maj 2013. Klasa za sebe: Politički patronat i njegov uticaj na društvenu pokretljivost na Kosovu
- #3 Sutaj, Visar i Leon Malazogu. Januar 2013. Neka pravo građansko društvo digne svoj glas! Uloga udruženja u uobličavanju odluka u interesu javnosti
- #4 Miftari, Naser. Septembar 2013. Izazov konsolidacije: Jačanje nezavisnosti medijskih institucija na Kosovu. Miftari, Naser. 2013. Krenuti od nule: Uloga medija u uspostavljanju medijskih institucija na Kosovu. Radni izveštaj br. 4, priredila Analitika – Centar za socijalna istraživanja & D4D.
- #5 Ardiana Gashi i Artane Rizvanolli; uz priloge Natalya Wallin, Rezarta Delibashzade i Ngadhnjim Halilaj. 25. februar 2015. Koliko košta patrijarhat.
- #6 Rezarta Delibashzade, Laura Flemming, Ramadan Klisurica, Agon Maliqi i Rina Abazi. Uloga interesnih grupa: Najbolje prakse, studije slučaja i izvučene pouke
- #7 Dukagjin Pupovci & Gersi Gashi. Novembar, 2015 Reforma Univerziteta u Prištini – Moguća misija?
- #8 Leon Malazogu i Bernard Nikaj; z priloge Gulliver Brady. Novembar 2016. Podsticaji za odgovornost i učinak u visokom obrazovanju
- #9 Jehona Serhati; uz priloge Abby Riley. Januar 2017. Podsticaji za reformu: Povećavanje mogućnosti za učenike i maturante SSŠ na tržištu rada
- #10 Isuf Zejna. Jul 2017. Razlog turizma kroz delotvorne politike i propise.
- #11 Visar Sutaj, Oktobar 2017. Koliko su nezavisna regulatorna tela na Kosovu?
- #12 Linda Abazi Morina i Rezarta Delibashzade. Uz priloge Ajete Kërqeli i Valëze Zogiani. Novembar 2017. Neaktivnost žena na tržištu rada.
- #13 Ajete Kërqeli. Uz priloge Ardiane Gashi. Decembar 2017. Promena paradigme – Ravnopravnost kroz roditeljsko odsustvo.
- #14 Vjollca Krasniqi. Mart 2018. Stanje volontiranja na Kosovu: Izazovi i perspektiva
- #15 Xhavix Rexhaj. Uz priloge Rasima Alije. April 2018. Funkcionimi i Këshillit Drejtues të Universitetit të Prishtinës: Analizë e punës dhe vendimeve. (samo albanski)
- #16 Krenar Gashi i Gersi Gashi. Uredio dr Besnik Pula. Novembar 2018. Začetak plus deset: Pregled prve decenije kosovske državnosti.
- #17 Aliriza Arenliu i Gersi Gashi. Uz priloge: Elmedine Bajgore. Mart 2019. Merenje i ocena politika reintegracije: Politike bazirane na dokazima u cilju obezbeđivanja održive reintegracije
- #18 Alba Boshnjaku i David JJ Ryan. Jun 2019. Roditeljska prava na Kosovu: Pravna analiza predloženih izmena porodijskog i roditeljskog odsustva.
- #19 Kaltrina Temaj. Uredila: Valëza Zogiani. Septembar 2019. Uključenost žena u odlučivanje i lokalnu upravu na Kosovu.
- #20 Albert Krasniqi. Decembar 2020. Analiza aktivnosti Skupštine Kosova u periodu od 2019-2020.
- #21 Judita Krasniqi. Januar 2021. Ko plaća najveću cenu? Uticaj KOVIDA-19 na zapošljavanje žena na Kosovu.
- #22 Institut D4D. Oktobar 2021. Administracije opštine Južna Mitrovica: Reforma kao razvojni mehanizam. (samo na albanskom)
- #23 Institut D4D. novembar 2021. Fond za socijalno osiguranje: Finansijsko pokrivanje za roditeljsko odsustvo.
- #24 Institut D4D. Mart 2022. Pružanje digitalnih usluga na lokalnom nivou na Kosovu: Opštine Podujevo, Lipljan i Glogovac.

Institut Demokratija za razvoj (D4D) obrazovan je aprila 2010. godine od strane grupe analitičara koji su bili sve zabrinutiji da je državotvorni proces zapostavio demokratiju. Vizija je D4D-a da promoviše aktivno i obrazovano građanstvo, koje u potpunosti učestvuje i koristi javni prostor za zastupanje i odlučivanje, za pažljivo razmišljanje i stvaranje konsenzusa o delotvornoj, pametnoj, održivoj preraspodeli resursa koja sa sobom nosi uravnoteženi razvoj. D4D utiče na konkretne politike, promoviše međusektorski pristup u rešavanju problema i bavi se institucionalnom rutinom odlučivanja, preporučivanjem postepenih poboljšanja i deluje maksimalno delotvorno, sa ciljem potpunog unapređivanja stabilizacije i demokratskog razvoja Kosova.

Za više informacija o aktivnostima D4D-a, molimo vas posetite našu internet stranicu: www.d4d-ks.org

Ovaj izveštaj je objavljen uz podršku:

Norwegian Embassy